

**ABDÜLVEHHÂB EŞ-ŞA'RÂNÎ'NİN *TABAKÂTÜ'L-*
KÜBRÂ İSİMLİ ESERİNDEKİ TEMEL TASAVVUFÎ
KAVRAMLAR**

Meral MERCAN

Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir, 2024

**ABDÜLVEHHÂB EŞ-ŞA'RÂNÎ'NİN *TABAKÂTÜ'L-
KÜBRÂ* İSİMLİ ESERİNDEKİ TEMEL TASAVVUFÎ
KAVRAMLAR**

Meral MERCAN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2024

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜŐÜ

Meral MERCAN tarafından hazırlanan “**Abdülvehhâb eş-Şa‘rânî’nin Tabakâtü’l-Kübrâ** İsimli Eserindeki Temel Tasavvufî Kavramlar” başlıklı bu çalışma 19.04.2024 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Vahit Göktaş	
Üye (Danışman) Doç.Dr. Sevim Arslan	
Üye Dr. Öğr. Üy. Hatice Avcı	

ONAY

.../... /2024

Prof. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Meral Mercan

ÖZ

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin *Tabakâtü'l-Kübrâ* İsimli Eserindeki Temel Tasavvufî Kavramlar.

MERCAN, Meral

Yüksek Lisans, 2024

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Sevim ARSLAN

Mısır'lı âlim Abdülvehhâb eş-Şa'rânî tasavvuf tarihinde önemli yeri olan ve ülkemizde de tanınan çok yönlü bir mutasavvıftır. Yaşamış olduğu 16. Yüzyılda Mısır'ın dinî hayatında tasavvuf çok önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca o dönemde Mısır'ın yönetimi Memluklulardan Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Dolayısıyla oldukça hareketli bir siyasî dönemde yaşayan Şa'rânî'nin ilim tahsili ve tasavvuf yolculuğu da aynı şekilde yoğun ve verimli olmuştur. Bu çalışmada Şa'rânî'nin en önemli eserleri arasında yer alan, İslâm'ın başlangıcından itibaren yaklaşık 930 yıllık dönemde yaşamış, yazarın bilgisine ulaştığı İslâm aleminin çeşitli ülkelerinden âlim ve mutasavvıfların anlatıldığı *Tabakâtü'l-Kübrâ* isimli eser temel alınmıştır. Bu eserde âlim ve mutasavvıfların düşünceleri, hayat felsefeleri, dini yaşayış biçimleri, ibâdetleri, ahlâkları, kerametleri yer almaktadır. Onların Allah'a bağlılıkları ve imanları tüm Müslümanlar için örnek teşkil edecek düzeydedir. İmâm-ı Şâ'rânî kitapta yer alan tüm kişileri en çarpıcı özellikleri ve sözleriyle ele almıştır. Bu eseri yazmaktaki amacını ise tasavvufa dalan bir topluluğu tanıtmak, hal ve makamlarındaki edeplerini bütün inceliği ile anlatabilmek olarak belirtmiştir. Kitapta yer alan âlim ve mutasavvıfların yaşantıları incelendiğinde günümüzde İslâmî kesimin yaşam tarzı ile çok farklı olduğu rahatlıkla gözlemlenmektedir. Tezimizde bu farklılıklara değinilecektir. Bu kişilerin Allah'a duydukları sevgi, gösterdikleri itaat, Allah'ın koyduğu kurallara titizlikle uymaları, nefisleri ile mücadele ederken izledikleri yollar, cömertlikleri, dünyaya rağbet etmemeleri, yoğun ibadetleri, haram ve helale karşı hassasiyetleri, insan ilişkilerindeki edepi herkes için önemli örnekler içermektedir. Tezde, tasavvufun önemli kavramları hakkında kitapta yer alan örnekler ve günümüz toplumundaki hayat tarzı ve yaklaşımlar karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Çağımızın getirdiği modernleşme akımı sonucunda toplumumuzda dini hassasiyeti olan kesimlerde bile giderek daha çok kendisini hissettiren dünyevileşme eğilimine yer verilerek, eserde yer alan örneklerle aradaki farklılıklar ortaya konulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mutasavvıf, İman, İbadet, Zühd, Ahlâk, İlim.

ABSTRACT

Basic Concepts of Tasawwuf in Abdülvehhâb eş-Şa'rânî's work named *Tabakâtü'l-Kübrâ.*

MERCAN, Meral

Master , 2024

Department of Basic İslamic Science

Supervisor: Assoc. Prof. Sevim ARSLAN

Egyptian scholar Abdülvehhâb al-Şa'rânî is a versatile Sufi who has an important place in the history of Sufism and is also known in our country. Sufism had a very important place in the religious life of Egypt in the 16th century, when he lived. In addition, at that time, the administration of Egypt passed from the Mamluks to the Ottoman Empire. Therefore, Şa'rânî's education and Sufism journey, who lived in a very active political period, were equally intense and productive. This study is based on the work named *Tabakâtü'l-Kübrâ*, which is among the most important works of Şa'rânî, which describes the scholars and mystics from various countries of the Islamic world that the author came to know about, who lived in a period of approximately 930 years from the beginning of Islam. This work includes the thoughts, life philosophies, religious lifestyles, worship, morals and miracles of scholars and Sufis. Their devotion and faith in Allah are exemplary for all Muslims. Imam-i Şa'rânî has discussed all the people in the book with their most striking features and words. He stated that his purpose in writing this work was to introduce a community immersed in Sufism and to explain their manners in all detail. When the lives of the scholars and Sufis in the book are examined, it can be easily observed that the lifestyle of the Islamic community today is very different. These differences will be touched upon in our thesis. The love these people feel for Allah, the obedience they show, their meticulous compliance with the rules set by Allah, the ways they follow when struggling with their souls, their generosity, their lack of interest in the world, their intense prayers, their sensitivity towards what is haram and halal, and their decency in human relations are important examples for everyone. In the thesis, an attempt was made to compare the examples in the book about the important concepts of Sufism and the lifestyle and approaches in today's society. As a result of the modernization movement brought by our age, the secularization tendency, which is increasingly felt even in religiously sensitive segments of our society, is included, and the differences are intended to be revealed with the examples in the work.

Key Words: Sufism, Sufi, Faith, Worship, Asceticism, Ethics, Science.

TEŞEKKÜR

Tasavvuf ilminden bir katre olsun sebeplenmek üzere çıktığım yüksek lisans yolculuğumda tezimi hazırlamamda görüş ve önerileriyle yol gösteren, sabrına ve iyi niyetine defalarca şahit olduğum hocam Doç. Dr. Sevim Arslan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, Fakültede derslerine katılma şansına eriştiğim veya derslerine katılmasam da her zaman her konuda yardımcı olmaya açık olup vakit ayıran tüm hocalarıma çok teşekkür ederim. Bundan sonraki dönemlerde kendilerine ve öğrencilerine sonsuz başarılar ve kolaylıklar dilerim. Tezimi hazırlarken çeşitli konularda görüşlerine başvurduğum fakülte arkadaşlarım Sıdika Çanakçı ve Merve Elmusa'nın isimlerini de burada özellikle zikretmek istiyorum. İlim yolculuğunda kendilerine başarılar dilerim.

Meral Mercan

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	2
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
İMÂM-I ŞA’RÂNÎ’NİN HAYATI.....	4
1.1. İMÂM-I ŞA’RÂNÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ	4
1.2. İMÂM-I ŞA’RÂNÎ’NİN HAYATI.....	5
1.3. TASAVVUFÎ HAYATI VE ŞEYHLERİ	10
1.4. ESERLERİ.....	11
İKİNCİ BÖLÜM.....	14
TABAKÂTÜ’L-KÜBRÂ İSİMLİ ESERDEKİ TASAVVUFUN TEMEL KAVRAMLARI.....	14
2.1 İMAN.....	14
2.2 İBÂDET.....	18
2.3. ZÜHD	26
2.4. AHLÂK	34
2.4.1. Edep	36
2.4.2. İhlas.....	43
2.5. İLİM.....	50
SONUÇ	59
KAYNAKÇA.....	61

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: bin, ibn
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
m	: Miladi
ö.	: Ölüm Tarihi
ESOGÜ	: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Toplumların refah ve huzuru manevi değerlere sahip insanların sayısının çoğalmasına bağlıdır. Nefsaniyetin getirdiği zayıflıklarla mücadele eden ve kâmil insan seviyesine ulaşan kişiler toplumların şekillenmesinde tarih boyunca önemli görevler üstlenmiştir. Bu kişiler çevrelerine de ışık tutmuş ve onların eğitiminde önemli rol oynamışlardır. Toplumlar onlara hem sevgi bağıyla bağlanmış, hem de onları takip etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de peygamber ve Allah'ın veli kulları, salih kişiler övülmüş ve örnek gösterilmiştir. Seyri sülûkunu tamamlayarak kâmil insan mertebesine ulaşan kişiler hem topluma örnek olmuş hem de önder olmuşlardır. Bu kimseler dünyaya rağbet etmemiş, ellerindekini cömertçe paylaşmış, nefislerini tezkiye etmiş, maneviyatları ile topluma hizmet etmişlerdir. Tasavvuf literatüründe onların halleri, yaşantıları, görüşleri en önemli yeri almaktadır.

Allah'ın salih kullarının yaşantıları incelendiğinde, dünyaya rağbet etmeden sadece ihtiyaçları kadar için çalıştıkları, ama bunun yanı sıra yoğun bir şekilde ilim elde etmeye uğraştıkları, nefisleri ile mücadele ettikleri, çok yoğun ibadet ettikleri, gündelik yaşamlarının önemli bir bölümünü ibadet ve zikir ile geçirdikleri görülmektedir. Bu kişiler haram ve helale son derece dikkat etmişler, hatta helalin şühhelisinden de kaçınmışlardır. Diğer insanlara karşı son derece saygılı ve merhametli davranmışlar, onlara hizmet etmişlerdir. Ahlâkları ile herkese örnek olan bu kişiler, doğrulukları, cömertlikleri, iyilikleri ile hep ön plana çıkmışlardır.

Bu tezde yukarıda bahsi geçen salih kulların sözlerinden ve yaşam biçimlerinden kesitlerle oluşturulan biyografik bir çalışma olan İmâm-ı Şa'rânî'nin Tabakâtü'l-Kübrâ isimli eserinden faydalanılmıştır. Tasavvufî kavramlar çerçevesinde eser incelenerek örnekler çıkarılmış, bu örnekler ışığında günümüzde aslında toplumca giderek İslâmın getirdiği hayat tarzından ne derece uzaklaştığımız gözlemlenmiştir. Toplumumuzun birbirine saygı ve sevgi bağları ile bağlı, birbirinin hayatını kolaylaştıran, doğru işler yapan, hak için mücadele eden bireylerden oluşması, herkesin faydasıdır. Bu sebeple tasavvuf yolunun önderlerinin hayatlarında ve sözlerinde herkes için dersler bulunmaktadır. Elimizdeki eser bu anlamda çok önemli bir kaynak olup, herkese ışık tutacak bilgiler içermektedir.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Abdülvehhab eş-Şa'rânî İslâm dünyasında iyi tanınan âlim ve mutasavvıflardandır. Mısır tasavvufunun önde gelen simalarından olan İmâm-ı Şa'rânî'nin tezimize konu olan *Tabakâtü'l-Kübrâ* isimli eseri müellifin kendi sözleriyle 15 Recep 952 (m.1545) yılında tamamlanmıştır. Bu haliyle eser İslâmın yaklaşık ilk 930 yılında yaşamış olan 420'nin üzerinde sahâbi, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn, âlim ve mutasavvıfın hayatından ve sözlerinden kesitleri içermektedir. Büyük bir biyografi kitabı niteliğinde olan eserde söz konusu edilen âlim ve mutasavvıfların, halen eserlerinin okunduğu, menkıbelerinin anlatıldığı ve İslâm toplumları üzerinde etkili oldukları, sonraki asırlarda gelenlere İslâmı anlama ve hayatlarına uygulama konusunda muazzam bir örnek teşkil ettikleri açıktır. Günümüz toplumunun hayat şartları içinde onların uygulama ve öğütlerinden ne kadar uzaklaştığına ve nasıl tekrar dinle onların kurduğu gibi bir bağ kurulabileceğine dair bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma ile İslâmın prensiplerinin her dönemde ve her toplum yapısında uygulanabilir olduğu, bu alim ve mutasavvıfların hayatlarının sadeliği, dünyaya yaklaşımları, hakiki kul olma konusundaki mücadeleleri, imanları, ibadetleri ve aklîselimleri ile günümüz insanına çok önemli bir örnek teşkil ettikleri ve en nihayetinde insan kalbinin her zaman diliminde ancak Allah'a samimi bir kullukla mutmain olacağının gösterilmesi amaçlanmıştır.

Günümüz insanının çok hızlı ilerleyen teknolojiler, zorlaşan hayat şartları ve ekonomik sıkıntılar, değişen toplumsal yapı, ahlaki dejenerasyon ve maruz kalınan tüm dış etkiler sebebiyle giderek daha sıkıntılı, öfkeli, tatminsiz, farklı arayışlarda olma hallerine de en iyi çarenin yine İslâmî anlayıştan geleceği konusunda bir vurgu yapma ihtiyacı ve çözüm arayışı ile yine İslâm yolunun büyük mücahidlerinin en güzel örnek olacağı görüşüne dayanarak bu çalışma düzenlenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada incelenecek asıl kaynak Şa'rânî'nin *Tabakâtü'l-Kübrâ* isimli eseri olmakla birlikte gerek Kur'ân-ı Kerîm'den ayetler ve Hz. Peygamberin hadisleri, gerekse literatür taraması ile ileri sürülen görüşler desteklenmiş ve günümüz insanının faydalanabileceği şekilde bir sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde İmam-ı Şa'rânî'nin hayatı ele alınmıştır. Çocukluğundan itibaren ders aldığı hocaları, ilmî çalışmaları, intisab ettiği şeyhleri ve tarikatleri ve yaşadığı çevre incelenmiştir. İmam-ı Şa'rânî'nin İslâm alemindeki saygın yerinin oluşmasını sağlayan önemli özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Kendisine ait günümüze kadar ulaşan eserlerden en önemli olanlarından bahsedilmiştir.

İkinci bölümde *Tabakâtü'l-Kübrâ* isimli eserde iman, ibadet, zühd, ahlak ve ilim konularında hem Kur'an-ı Kerîm'den ayetler, hem de hadis-i şerifler dayanak gösterilerek ulemâ ve sûfîlerin bu konulardaki uygulamalarına ve sözlerine yer verilecektir. Bu uygulamalar ve sözlerden günümüzde nasıl faydalanılabileceğine dair bir takım çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu araştırmada incelememize konu olan asıl kaynak Şa'rânî'nin *Tabakâtü'l-Kübrâ* isimli eseridir. Bu eserden çıkarılan görüşlere dayanak olmak üzere *DİB Kur'an-ı Kerîm meali* ve *DİB Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Haydar Hatipoğlu'nun *Sünen-i İbni Mace Tercemesi ve Şerhi* ve diğer hadis kaynaklarından faydalanılacaktır. Şa'rânî'nin hayatına ait bilgiler için kendisine ait *Leṭâ'ifü'l-minen ve'l-aḥlâk fî beyâni vüçûbi't-teḥaddüs bi-ni'meti'llâhi 'ale'l-iṭlâk* isimli kitabı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ali Namlı'nın *Abdülvehhab eş-Şa'rânî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri* isimli kitabı ve Şa'rânî hakkında daha önce hazırlanan tezlerden faydalanılacaktır. Tezin ana konusu hakkında ise esas olarak Kuşeyrî'nin *Risale* isimli kitabı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevi* isimli kitabı, Osman Nuri Küçük'ün *Mevlânâ'ya Göre Manevi Gelişim* isimli kitabı H. Kamil Yılmaz'ın *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler* isimli kitabı ve *İslam Tasavvufu (Ebû Nasr Serrâc Tûsî el-Lüma)* isimli tercüme kitabı, Hücvirî'nin *Keşfü'l Mahcûb* isimli kitabı, İbn Atâullah el-İskanderî'nin *Hikem'ül Atâiyye* isimli kitabı, Mehmet Demirci'nin *Hadislerle Tasavvuf Kültürü* isimli kitabı, Prof. Dr. Kadir Özköse'nin *Tasavvuf El Kitabı*, Claude Addas'ın *Kibrit-i Ahmerin Peşinde* isimli kitabı, Ali Tenik'in *Sufî Kişilik ve Ahlak* isimli kitabı, Robert Frager'ın *Kalp, Nefs ve Ruh* isimli kitabından faydalanılacaktır. Konuya ilişkin olarak Mustafa Merter'in *Nefs Psikolojisi ve Dokuz Yüz Katlı İnsan* isimli kitapları, Hayati Hökelekli'nin *Din Psikolojisi* isimli kitabı, Ünver Günay'ın *Din Sosyolojisi* kitabı ve konu ile ilgili diğer kitaplarla çeşitli tez ve makalelerden de yararlanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMÂM-I ŞA'RÂNÎ'NİN HAYATI

1.1. İMÂM-I ŞA'RÂNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin yaşadığı dönem Mısır'da Osmanlı hakimiyetinin başladığı zamana denk gelmiştir. Memlûkluların son döneminde Burcî hanedanından Sultan Kayıtbay'ın yirmi sekiz yıllık saltanatından (m.1468-1496) sonra istikrar bozulmuş ve tahta çıkan sultanlar öldürülmüş, son Memlûklu Sultanı Kansu Gavri döneminde sert tedbirler alınarak kısmen düzen sağlanmıştır. 1516 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan Mercidâbık Savaşında Kansu Gavri ölmüş ve Suriye Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1517 yılında ise Osmanlı ve Memlûklular arasındaki Ridâniye Savaşı ile Mısır'ın hakimiyeti Osmanlı'ya geçmiş ve Memlûk devleti tarihe karışmış, hilafet Yavuz Sultan Selim Han'a geçerek Osmanlı Devletine taşınmıştır.¹

Mısır'ı fetheden ve Osmanlı Devletinin 9. Padişahı olan Yavuz Sultan Selim, Kâhire'den ayrılmadan önce Memlûk asıllı Hayır Bey'i beylerbeyi olarak atamıştır. Bundan sonraki dönemlerle Osmanlı Devleti Mısır'ı atadıkları beylerbeyi aracılığı ile yönetmiştir.

Osmanlılar, Mısır'ın fethinden sonra Memlûklar devrinde yapılan idârî bölünmeyi değiştirmemişlerdir. Kâhire'nin kuzeyine Aşağı Mısır, güneyine Yukarı Mısır denilerek iki bölgeye ayrılmıştır. Aşağı Mısır'da sekiz, yukarı Mısır'da altı vilayet bulunmaktadır. İskenderiye, Cidde, Asyut isimli bölgelerde ise sancaklar kurulmuş, sancaklar dışındaki vilayetler geniş yetkilere sahip kâşifler ve şeyhülaraplar tarafından yönetilmiştir. Mısır coğrafi olarak stratejik bir konumda bulunduğundan o dönem Kuzey Afrika'dan ve Suriye'den hacca giden kabilelerin güvenliğini sağlıyor, Mekke ve Medine'nin tüm ihtiyaçları Mısır'dan karşılanıyordu. Yemen ve Habeş vilayetleri de Mısır'ın yönetiminde olup, mali ve askeri ihtiyaçlarının karşılanmasına Mısır öncülük etmekteydi.²

¹ Ali Namlı, *Abdülvehhâb Eş-Şa'rânî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, (İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 17-18.

² Namlı, Şa'rânî'nin Hayatı, 19.

Memlûk devlet adamları ilim adamlarını ve ilmî faaliyetleri destekleyerek, medreselerin sayısını çoğaltmışlardır. Sadece Kâhire’de yetmiş beş civarında medrese bulunuyordu ve bu medreslerde sünni dört mezhebe dair fıkıh, dini ilimler ve dil bilgisi okutulmaktaydı. Çok sayıda kütüphane mevcuttu. Dârülkur’ân ve dârülhadisler de vardı. el-Câmiu’l-Ezher önde gelen bir eğitim kurumu idi.

İmâm-ı Şa’rânî’nin yaşadığı dönemde Mısır’ın dinî hayatında tasavvuf çok önem taşıyordu. Bu durum Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Yöneticiler tasavvuf ehline daima saygı gösterip desteklemişler ve özellikle vakıflar sayesinde tarikatlerin imkânları genişlemiş; tekke, zâviye, hankah ve ribatlar çoğalmıştır. Bu yapılar tasavvufî eğitim yanında dinî ilimlerin de okutulduğu kurumlar olmuştur. Şa’rânî’nin yaşadığı dönemde Mısır’da etkili olan tarikatler şunlardır: Bedeviyye/Ahmediyye, Şazeliyye, Rifâiyye, Kâdiriyye, Desukiyye ve Halvetiyye.³

1.2. İMÂM-I ŞA’RÂNÎ’NİN HAYATI

Şa’rânî’nin tam adı Ebû’l-Mevâhib (Ebû Abdîrrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa’rânî el-Mısırî el-Hanefî (ö.973/1565) şeklindedir.⁴ Hz. Ali’nin nesebindendir.⁵ Dedesi Şeyh Nûreddin Ali el-Ensârî (ö.891/1486) , babası Şihâbeddin Ahmed’dir ve dedesinden ilim tahsilini yapmış, hem âlim hem de sûfi bir zattır.⁶ Şa’rânî’nin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte h.897-900 (m.1492-1495) arasında olduğu tahmin edilmekte olup Kahire’nin kuzeyinde Kalyûbiyye Bölgesinde Kalkaşende’de anne tarafından dedesinin evinde dünyaya gelmiştir. Doğumundan bir süre sonra ise babasının beldesi Sâkıyetü Ebi Şa’ra’ya götürülmüştür. Eş-Şa’rânî ve eş-Şa’râvî nisbeleri de buradan gelmektedir.⁷ Dedesi Nûreddin Ali’nin annesi Ensâr’dan olduğu için el-Ensârî, mezhebinden dolayı eş-Şâfiî nisbelerini de kullanmıştır.⁸

³ Namli, *Şa’rânî*, 20-21.

⁴ Abdülvehhâb Şa’rânî, *Leṭâ’ifü’l-minen ve’l-aḥlâk fî beyâni vüçûbi’t-teḥaddüs bi-ni’meti’llâhi ‘ale’l-iḥlâk* , (PDF : Daru’t-Takvâ Yayınları, Dimeşk 2004), 66.

⁵ Hayri Kaplan, *Şa’rânî, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 20.12.2023).

⁶ Namli, *Şa’rânî*, 32.

⁷ Namli, *Şa’rânî*, 30.

⁸ Namli, *Şa’rânî*, 31.

Tahsiline babasının yanında başlayarak hıfzını tamamlamış ve kendisinden hadis dinlemiştir. Şa'rânî'nin babası Şihâbeddin Ahmed vera sahibi, zahid, gündüzleri oruç tutup geceleri çok ibadet eden, sıkıntıda olanlara yardım eden, halka hizmet eden bir zattır. Daha çocuk yaşıdayken babası Şa'rânî için Celâleddîn es-Süyûtî'den icâzet istemiş, Süyûtî de rivayete icâzetli olduğu bütün eserler ile kendi eserleri için ona icâzet vermiştir.⁹

Şa'rânî daha büluğ çağına gelmeden babasını ve ardından annesini küçük yaşta kaybetmiştir.¹⁰ Babasının vefatından sonra bakımını kardeşi Şeyh Abdülkâdir üstlenmiştir. Kardeşi ile ilmî çalışmalarına devam eden Şa'rânî şâfiî fıkına dair Ebû Şucâ ve nahiv ilmi ile ilgili el-Ecrûmiyye metinlerini ezberleyip kardeşine tahlil etmiştir.¹¹ Şa'rânî on iki yaşıdayken 911 (Haziran 1505) yılında Hızır adlı biri tarafından evlatlık alınarak Kahire'ye götürülmüştür.¹²

Üvey babası Hızır'ın maddi durumunun oldukça iyi olması sebebiyle, onun ve eşinin ölümüne kadar Şa'rânî bolluk ve refah içinde yaşamıştır. Yine de zühd hayatını seçmesi sebebiyle üvey babası tarafından verilmek istenen toplu parayı kabul etmemiş, üvey annesinin vasiyet ettiği altınları da kendisine hiçbir şey bırakmadan fakirlere dağıtmıştır.¹³

Şa'rânî Hızır ve eşinin yanında bir müddet kaldıktan sonra Ebü'l-Abbas el-Gamrî Câmisi'nde ikamet etmeye başlamış ve burada on yedi yıl kalmıştır. Şa'rânî esas ilim tahsilini el-Gamrî medresesinde yapmış, şeriât ve âlet ilimleri ile ilgili kitapların metinlerini ezberleyerek çeşitli hocalarla tahlil etmiş, elliye aşkın hocadan ilim tahsil etmiştir.¹⁴ Medresenin şeyhi Ebu'l Hasan el-Gamrî (v. 939/1532) Şa'rânî'nin en yakın arkadaşı; yine bu külliye içindeki caminin imamı Emînüddin b. Neccâr (ö. 929/1519) ise Şa'rânî'nin ilk hocası olmuştur.¹⁵ Şa'rânî ondan *Şerh 'ül-Minhâc* adlı eseri okumuştur.¹⁶

⁹ Namî, *Şa'rânî*, 33.

¹⁰ Hayri Kaplan, *Şa'rânî*.

¹¹ Şa'rânî, *Letâif*, 68.

¹² Namî, *Şa'rânî*, 35.

¹³ Namî, *Şa'rânî*, 36.

¹⁴ Namî, *Şa'rânî*, 38.

¹⁵ Abdülvehhâb Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ* (PDF: Mektebetü's Sekafeti'd Diniyye Yayını, 2005), Cilt 2, 258. Çev. Abdulkadir Akçiçek, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, (İstanbul, Bedir Yayınevi, 2017).

¹⁶ Şa'rânî, *Letâif*, 69.

Daha sonra sırasıyla en-Nevevî'nin (ö.676/1277) Şafî fikhına dair kitabı *el-Minhâcü't-tâlibîn*, İbn Mâlik et-Tâî'nin nahiv ilmine dair kitabı *el-Elfiyye*, İbn Hişam en-Nahvî'nin (ö.761/1360) eseri *et-Tavzîh*, Tâceddin es-Sübkî (ö.771/1370) fikh usûlüne dair eseri *Cem'ul-Cevâmi*, Zeyneddin el-İrâkî'nin (ö.806/1404) hadis usûlüne dair eseri *el-Elfiyye*, Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) belâgate dair eseri *Telhîsu'l-Miftâh*, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin (ö.590/1194) kırâat-i seb'aya dair *eş-Şâtîbiyye*, İbn Hişam en-Nahvî'nin (ö.761/1360) nahiv ilmine dair Kavâid adlı eserlerini ve bazı muhtasar metinleri ezberlemiştir. en-Nevevî'nin *Ravdatü't-Tâlibîn* isimli eserinden İbnü'l-Mukrî el-Yemenî tarafından yapılan muhtasarı da ise "Bâbu'l-kaza ale'l-gâib" bahsine kadar ezberlemiş, ancak bu babda durması ve gaib hakkında hüküm vermemesi konusunda uyarılınca ezberlemeyi bırakmıştır.¹⁷

Şa'rânî, Kahire'ye geldikten sonra dinî ilimlerle ilgili tahsilinden sonra bildiklerini uygulamak kendisine zor gelince nefsi ile mücâhede etmesinin ilham olunduğunu söylemiştir.

¹⁸ Bir şeyhe intisab etmeden Kuşeyrî, Gazzâlî, Sühreverdi gibi sûfilerin kitaplarını kendi kendine mütâlaa ederek anladıklarını uygulamıştır. Bir süre sonra uyguladığının tam tersi kendisine doğru gelince yenisine göre amel etmiştir. Bu dönemde tüm gece ibadet edebilmek için kendini iple çatıya bağlamış, iki yıl kadar leziz yiyecekler yemeyi bırakmıştır. Helâlin de daha temizini bulamayınca iki ay kadar toprak yemeği tercih etmiştir. Kendisine yapılan para yardımlarını ya reddetmiş ya da el-Gamrî camisinin avlusuna saçmıştır. Bu dönemde insanlardan uzaklaşmış, bir yıl kadar terk edilmiş mescidlerde ve harabelerde kalmıştır. Çoğu zaman insanların pınar başlarında beğenmeyip attıkları sebze yapraklarını toplamıştır. Belki farkında olmadan dinini vesile ederek geçimini sağlamış olabilir diyerek dervişlerin, hediye kabul etmiş olmaları ihtimali sebebiyle kadıların, kazançlarından şüphe ettiği ticaret ehlinin ikramını yememiştir.¹⁹

Bu dönemde Şa'rânî yoğun bir şekilde ibadet etmiştir. Yatsı namazından sabah namazına kadar, sabah namazından sonra kuşluk vaktine kadar, sonra öğle namazına kadar, öğle ve ikindi arası, ikindiden sonra akşama kadar, akşam namazından sonra yatsıya kadar sürekli zikretmiştir. Akşam ve yatsı namazı arası Kur'ân'ın dörtte birini namazda okumuş, geri kalanı teheccüt namazında okumuş ve sabaha kadar hatmetmiştir. Bazen tek rekatta Kur'ânı hatmetmiştir. Uyumamak için dizlerini kamçılarmış, gece soğuk suya girdiği olmuştur.²⁰

¹⁷ Şa'rânî, *Letâif*, 69-70.

¹⁸ Namlı, *Şa'rânî*, 59.

¹⁹ Şa'rânî, *Letâif*, 101 – 102.

²⁰ Şa'rânî, *Letâif*, 102.

Şa'rânî bu şekilde bir süre yaşadıkdan sonra Allah'ın kendisine sûfîlerle bir gelmesini ve onlara boyun eğmesini ilham ettiğini söylemiştir.²¹ Bir insanın şeyhinin olması gerektiğini, şeyhin faydasının müride yolu kısaltması olduğunu, şeyhin karanlık gecede Mekke'ye giden hacılara yol gösteren kılavuz gibi olduğunu ifade etmiştir.²²

Şa'rânî sûfî çevrelerle iletişimini geliştirmeye devam ederken Bedevî tarikatına mensup olan Nureddîn eş-Şûnî'nin (ö. 944/1537) el-Ezher camiinde düzenlediği mahya zikirlerine katılmıştır. Daha sonra şeyhinin isteği üzerine Şa'rânî el-Gamrî Camisinde h.919/1513 yılından itibaren mahya meclisleri kurmaya başlamıştır. Ancak bu meclislere ve Şa'rânî'ye ilginin artması üzerine bir takım kimselerin huzursuzluk çıkarması üzerine, el-Gamrî camisinde ayrılarak Ümmü Havend Medresesine yerleşmiştir.²³ Şa'rânî bu medresede yedi yıl kadar kalmıştır. Mahya meclislerini burada da devam ettirmiş ve ülkenin önde gelenlerinden çok sayıda kişi de bu meclislere katılmış, Şa'rânî'nin nâmı daha da yayılmıştır.²⁴

Şa'rânî daha sonra Kadı Muyiddin Abdülkâdir el-Özbekî tarafından Kahire'de Bâbü's-Şa'riyye'de yaptırılan külliye taşınmıştır. Bu külliye cami, tekke ve medrese bulunmaktadır. Abdülkâdir el-Özbekî'nin külliyenin yapımı sırasında hacca gittiği ve orada vefat ettiği, külliye Şa'rânî'nin tamamladığı bilinmektedir.²⁵

Şa'rânî kendi zâviyesine geçtikten sonra Mısır'da ünü artarak daha fazla tanınan bir sûfî olmuştur. Zâviyesi Mısır'da halkın ziyaret ettiği önemli bir yer haline gelmiş, her kesimden insan buraya gelerek onunla görüşmek istemiştir.²⁶ Zâviyede sürekli Kur'an tilaveti ve zikir yapıldığı, hadis, fıkıh ve tasavvuf ilimlerinin okunduğunu, kitapların birini okuyan başka bir kitaba geçtiğini, bunun Mısır'da çok az zaviyede bulunduğunu söylemiştir.²⁷

Şa'rânî, zaviyesinin gelirlerinin yüksek olması sayesinde bir çok kimseye hizmet imkanı bulmuştur. Kur'an, zikir, ilim için yanında kalan dervişlere sayıları kaç olursa olsun geçimlerini temin etmekte endişe duymadan ve yorulmadan otuz yıldır hizmet edebilmesinin Allah'ın bir lütfu olduğunu belirtmiştir. O dönemde zâviyede kalan kadın, erkek, çocuk sayısı

²¹ Şa'rânî, *Letâif*, 103.

²² Şa'rânî, *Letâif*, 101.

²³ Namlı, *Şa'rânî*, 105-107.

²⁴ Namlı, *Şa'rânî*, 107-108.

²⁵ Namlı, *Şa'rânî*, 108.

²⁶ Aykut Avcı, *Fıkhî İhtilâflara Tasavvufî Bir Bakış Açısı* (Ankara:Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 24.

²⁷ Şa'rânî, *Letâif*, 702.

yaklaşık 200 kişidir.²⁸ Ayrıca Şa'rânî o dönem zâviyede yirmi dokuz tane âmânın kaldığını, günlük nöbetleşe yirmi kişinin hamur yoğurduğunu, çok sayıda ziyaretçi geldiğini söylemiştir. Zâviyede kalanların çocukları oldukça kendi çocuğu olmuş gibi sevindiğini, bu ailelerin tüm ihtiyaçlarının görüldüğünü, bu sebeple nadiren çarşıya çıkmaya ihtiyaç duyduklarını ifade etmiştir. Tekkede kalanlardan kırk kadarını evlendirdiğini, Allah'ın lütfu ile mehirlerinin çoğunu ödediğini, düğün ve akîka yemeklerini hazırlattığını, büyüklerinin kendisi ile birlikte birkaç kere hac yaptığını iletmiştir.²⁹ Zâviyede Kur'ân ezberleyip vefat eden veya ülkelerine dönenlerin sayısı 2000'i aşmıştır.³⁰

Şa'rânî zaviyedeki bir günün nasıl geçtiğini de anlatmıştır. Ona göre Allah'ın kendisine bahsettiği nimetlerden biri de Şeyh Mansur isimli zatı göndermiş olmasıdır. Evliyâullahtan olduğunu söylediği bu zat seher vaktinde minareye çıkarak zikre başlamıştır. Böylece herkesi uyandırmış ve onlar da zikir ve istiğfarla meşgul olmuşlardır. Sabah namazına kadar toplu olarak Kur'ân okunmuş, namazdan sonra hizb okunmuş, kuşluk vaktine kadar zikir ve salavatla meşgul olunmuştur. Kuşluk namazı, öğle ve ikindi namazlarından sonra yaşı büyük olanlar ilimle meşgul olmuşlar, küçük olanlar Kur'ân ve metin ezberleri ile vakit geçirmişlerdir. Sonra toplu olarak akşam namazına kadar tasavvuf ve tarikat âdâbı ile ilgili eğitilmişler, yatsı ezanına kadar Kur'ân kıraati ile vakit geçirmişler, yatsıdan sonra Şa'rânî'nin yanında toplanarak büyük zikir meclisi oluşturmuşlardır. Zikrin ardından uyku virdi ve mütalaalar için dağılmışlardır.³¹

Şa'rânî'nin zâviyesinde bütün bu faaliyetler devam ederken, kendisi zâviyede ikâmet etmemiştir. Ev ahalisi ile ayrı bir evde kalmış ve her gün zaviyeye yürüyerek gidip gelmiştir.³² Yöneticilerden gelen hediyeleri genellikle kabul etmemiş, kabul ettiklerini de halka dağıtmıştır.³³ Hayatı boyunca dört kez hacca giden ve dört kez evlenen ve eğitim, irşad ve telif hizmetleri ile uğraşan Şa'rânî 12 Cemâziyelevvel 973 (5 Aralık 1565) tarihinde vefat etmiştir.³⁴ Onun vefatından sonra zaviyesinin sorumluluğunu oğlu Abdurrahmân ve yeğeni Abdüllatif almıştır. Yeğenin erken ölümü ile Abdurrahman

²⁸ Şa'rânî, *Letâif*, 705.

²⁹ Şa'rânî, *Letâif*, 706.

³⁰ Şa'rânî, *Letâif*, 705.

³¹ Şa'rânî, *Letâif*, 702-703.

³² Şa'rânî, *Letâif*, 177.

³³ Şa'rânî, *Letâif*, 187.

³⁴ Hayri Kaplan, *Şa'rânî*.

postnişin olarak devam etmiş, onun 1602 yılında vefat etmesi üzerine önce oğlu İbrahim, sonra diğer oğlu Yahya postnişin olmuşlardır.³⁵

1.3. TASAVVUFÎ HAYATI VE ŞEYHLERİ

Şa'rânî dinî ilimlerde derinleştikten sonra bir şeyhe intisâb etmeden zühd hayatı yaşamaya başlamıştır. Şa'rânî bu şekilde devam ederken kendisine Allah'ın bir lütfu olarak ehl-i tarîk ile bir araya gelerek onlara boyun eğmesinin ilham olunduğunu belirtmiştir. Kendilerinden istifade ettiği şeyhlerinin adedini de çeşitli eserlerinde 50, 70, 100, 150, 200 gibi farklı rakamlar olarak vermiştir.³⁶ Kendisinden faydalandığı bazı şeyhleri şunlardır;

Zekeriyyâ el-Ensârî (ö.926/1520) : Takva ehli bir âbid, zahid ve sufi olan el-Ensârî 914 yılı Muharrem (Mayıs 1508) ayında Şa'rânî'ye hırka giydirmiş ve Muhammed el-Gamrî yolundan zikir telkin etmiştir.³⁷ Şa'rânî el-Ensârî'ye 20 yıl hizmet ettiğini söylemiştir.³⁸

Nûreddin Ali el-Mersafî (ö.930/1523) : Kuşeyri'nin Risale'sinin bir özetini yapan ilim sahibi bir zattır. Şa'rânî'ye üç kez zikir telkini yapmıştır.³⁹

Muhammed eş-Şinnâvî (Ö.932/1526): Sürekli halkın ihtiyaçlarını gidermek için uğraşan, devlet adamlarından asla hediye kabul etmeyen ilim sahibi bir sufidir.⁴⁰ 17 Rebîulevvel 932 (1 Ocak 1526) tarihinde Şa'rânî'ye zikir telkini yapmış ve müridleri terbiye irşad için izin vermiştir.⁴¹

Nûreddin Ali el-Havvâs el-Burullûsî (ö.939/1533) : Okuması yazması olmayan ümmî bir zat olduğu halde Şa'rânî, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerin manasını açıklayan Ali el-Havvâs'ın levh-i mahfuzu okuduğunu ifade etmiştir.⁴² Ayrıca onunla

³⁵ Namlı, *Şa'rânî*, 116-117.

³⁶ Namlı, *Şa'rânî* 62.

³⁷ Namlı, *Şa'rânî* 64.

³⁸ Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâr*, Cilt 2, 222.

³⁹ Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâr*, Cilt 2, 232-233.

⁴⁰ Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâr*, Cilt 2., 239-241.

⁴¹ Namlı, *Şa'rânî*, 66.

⁴² Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâr*, Cilt 2., 266.

on yıl kadar sohbet ettiğini ve onun çok güzel cümleleri olduğunu, bu cümleleri el-Cevâhir ve'd-Dürer isimli kitabına aldığını söylemiştir.⁴³

Nûreddîn eş-Şûnî (ö. 944/1537): Şa'rânî'nin otuz beş yıl hizmet ettiği ve en uzun süre beraber olduğu şeyhidir.⁴⁴ El-Ezher Camii'nde "mâhyâ" adı verilen cuma gecesi akşam namazından sonra başlayıp, cuma namazına kadar devam eden salavat meclisleri kurmuştur. Şa'rânî de bu meclislere beş veya yedi yıl devam etmiş, sonra eş-Şûnî'nin isteği ile el-Gamri Camisi'nde bu meclisleri devam ettirmiştir.⁴⁵

Harîrîzâde İmam-ı Şa'rânî'nin Arîfiyye, Kâdiriyye, Rifâiyye, Sühreverdiyye, Zeyniyye, Ahmedîyye (Bedevîyye), Metbûliyye, Desûkîyye, Şâzeliyye, Hanefîyye, Cezûliyye, Meymûniyye, Halvetiyye, Gülşeniyye, Demirtaşıyye, Cebertiyye ve Şinnâviyye tarikatlerinden icazet aldığını kaydetmiştir.⁴⁶

Şa'rânî hayatta iken daha çok Şâzeliyye ve Bedevîyye-Metbûliyye şeyhi olarak tanındığı halde Şa'rânî'den sonra makamına oğlu Abdurrahman geçmiş ve bu yolla Şa'râniyye veya Şa'râviyye adıyla anılan bir tarikat meydana gelmiş ve Rifâiyye'nin bir kolu olarak devam etmiştir. Bu tarikatın Şa'rânî'nin soyundan gelen şeyhler tarafından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar sürdürüldüğü tahmin edilmektedir.⁴⁷

1.4. ESERLERİ

Şa'rânî'nin kendi ifadesi ile 300 civarındaki eserinden günümüze 100 adedi ulaşmıştır. Bunların içerisinde tasavvuf ve ahlâka dair olan bazı eserleri şunlardır:

el-Ahlâku'l-Metbûliyye: Bu eserde Şa'rânî sûfîlerin sahip olması gereken Muhammedî ahlâkı anlatmıştır.⁴⁸

el-Bahrü'l-mevrûd fi'l-mevâşîk ve'l-uhûd (Uhûdü'l-meşâyih): Müellifin görüştüğü şeyhlerden aldığı tavsiyeleri ve tasavvufi ahlak kurallarını içermektedir.⁴⁹

⁴³ Şa'rânî, *Levâkihu'l-envâr*, Cilt 2., 268.

⁴⁴ Namî, Şa'rânî, 74.

⁴⁵ Namî, Şa'rânî, 75.

⁴⁶ Kaplan, *Şa'rânî*.

⁴⁷ Kaplan, *Şa'rânî*.

⁴⁸ Kaplan, *Şa'rânî*.

⁴⁹ Kaplan, *Şa'rânî*.

el-Cevâhir ve'd-dürer: Müellifin bazı vâridâtı, Şeyhi Ali el-Havvâs'a sorduğu sorular ve cevapları içeren eseridir. Bu kitabın baş kısmında Ebû Medyen eş-Şuayb'ın "Bize kurutulmuş et yedirmeyin." sözünün "Başkalarının fetihlerini bize anlatmayın, kendi fetihlerinizi anlatın." anlamında olduğunu söylemiştir. Bu kitabın her kelimesinin vaktin vâridinin dilinden olduğunu belirtmiştir.⁵⁰

el-Cevâhir ve'd-dürer : Şa'rânî'ye gece gündüz vârid olan sözleri içeren bir eserdir. Aynı isimli diğer eserden farklı içeriktedir. Şa'rânî bu sözlerin kaybolmaması için karanlıkta bile yazdığı bilinmektedir. Sonra şeyhi bunu yasaklamış ve Allah'ın devamını dilediği şeyi sabit kılacağını söylemiştir. Böylece telif esnasında müyesser olanları kitabına almıştır.⁵¹

Dürerü'l-ğavvâş alâ fetâvâ Seyyidî Ali el-Havvâs; Müellifin şeyhi Ali el-Havvâs'ın kendisine verdiği cevaplardan oluşan eseridir.⁵²

Levâkıhu'l-envâri'l-kudsiyye el-müntekât mine'l-Fütûhâtî'l-Mekkiyye: İbnü'l-Arabi'ye ait eserin bir özetidir.⁵³

el-Kibrîtü'l-ahmer fî beyâni ulûmi's-Şeyhi'l-Ekber: Şa'rânî *Levâkıhu'l-envâri'l-kudsiyye el-müntekât mine'l-Fütûhâtî'l-Mekkiyye* isimli eserinden seçmeler yaparak bu eseri oluşturmuştur. Eserin girişinde el-Kibrîtü'l-ahmer ile bakırı altına dönüştürmekte kullanılan altın iksirini, eş-Şeyhu'l-Ekber ile de İbnü'l-Arabi'yi kastettiğini belirtmiştir. Bu kitaptaki ilimleri, sûfilerin diğer sözlerine göre altın iksirinin mutlak altına nisbetle mertebesi gibi değerlendirmiştir. Bu ilimlerin, çok az bulunduğu için kendisinden bahsedilen ama görülemeyen kibrit-i ahmer gibi kıymetli olduğunu söylemiştir.⁵⁴

Levâkıhu'l-envâri'l-kudsiyye fî beyâni kavâidi's-sûfiyye: Şa'rânî bu kitabı kendisine ve bu yolda ilerlemek isteyen kardeşlerine öğüt vermek için telif etmiştir. Ona göre şeyhlere bağlanıp onların zâhirdeki merâsimlerini yerine getiren ve sonra kendisinin şeyh olduğunu zanneden herkes için bu eser hakkı ve bâtılı ayırt etmek için yol

⁵⁰ Namlı, Şa'rânî, 200-201.

⁵¹ Namlı, 201.

⁵² Kaplan, Şa'rânî.

⁵³ Kaplan, Şa'rânî.

⁵⁴ Namlı, Şa'rânî, 227.

gösterici niteliktedir. Hâli bu eserin içeriğine uygun düşeni Allah’a hamd etmesi, aksi halde olanı yalan iddialarından tevbe etmesi için uyarır.⁵⁵

Levâkîhu’l-envârî’l-kudsiyye fî tabakâtî’l-ulemâ ve’s-sûfiyye Tabakâtü’l-Kübrâ); Şa’rânî bu kitabı makam ve haller konusunda sûfî âdâbını ortaya koymak için yazmıştır. Kitapta hulefâ-i râşidinden başlayarak 420’den fazla isim hakkında bilgi verilmiştir. Kitabın sonunda yine Şâfiî mezhebinden 32 âlimin ibâdet, zühd ve takvâ hayatına ilişkin bilgiler verilmiştir. Kitapta sûfilerin sözlerinden değerli gördüklerini zikretmiş, hallerinden ise onların şeriate saygı gösterdiklerine delil olanları zikretmiştir. Bu kitabı yazarken tarikat ehlinin Kitap ve Sünnet üzerine olduklarını ve bid’atlerden kaçındıklarını göstermeyi gaye edinmiştir.⁵⁶

Letâ’ifü’l-minen ve’l-ahlâk fî beyâni vücûbi’t-tehaddüs bi-ni‘meti’llâhi ale’l-itlâk: Şa’rânî’nin nesebi , ailesi, tahsili, şeyhleri, yaşadığı dönem, tasavvuf anlayışı, kendisine ihsan edilen mânevî nimetler gibi pek çok konuya değinen eser müellifin otobiyografisi olarak kabul edilebilecek niteliktedir.⁵⁷

⁵⁵ Namlı, Şa’rânî, 171.

⁵⁶ Namlı, Şa’rânî, 210-211.

⁵⁷ Namlı, Şa’rânî, 178-179.

İKİNCİ BÖLÜM

TABAKÂTÜ'L-KÜBRÂ İSİMLİ ESERDEKİ TASAVVUFUN TEMEL KAVRAMLARI

2.1 İMAN

Arapçada “emn” kökünden türemiş bir mastar olan iman kavramı “güven duygusu içerisinde inanmak” demektir.⁵⁸ Terim olarak genellikle “Allah’tan aldıkları dini tebliğ eden peygamberlere inanmak” demektir. Bu inanca sahip olan kişiye “mü’min” denir.⁵⁹

İslâm’da öncelikle insanlardan “Allah’a iman etmeleri” beklenir. Kur’ân-ı Kerîm’de insanların mabudunun tek ilah olan Allah olduğu ve O’ndan başka ilah olmadığı⁶⁰ imanı küfre değişenlerin doğru yoldan sapmış oldukları buyurulmaktadır.⁶¹ Allah iman edenlerin dostudur ve onları aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin dostu ise sahte tanrılardır.⁶² İman edip salih ameller işleyenler için büyük bir mükafat ve bağışlanma vadedilmektedir.⁶³ İçtenlikle ve kararlılıkla Allah’a tövbe edenlerin de kötülüklerinin örtüleceği ve cennete girecekleri konusunda müjde vardır.⁶⁴ Hz. Peygamber, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın resulü olduğuna şahitlik eden kimseye Allah’ın cehennemi haram kılacağını bildirmiştir.⁶⁵

Allah’a iman etmek şüphesiz ki din için en önemli konudur ve imanın sadece dille ikrar şeklinde değil kalpten olması gerekmektedir. Aksi takdirde kişi inanmadığı halde kendini mü’min olarak göstermiş olur ki bu durumda o kişi münafık olarak adlandırılır.⁶⁶

⁵⁸ *Lisanü'l-Arab*, امن Erişim 15.4.2023.

⁵⁹ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 17.10.2023).

⁶⁰ Kur’ân Yolu, (Erişim 17.10.2023) el-Bakara 2/163.

⁶¹ el-Bakara 2/108.

⁶² el-Bakara 2/257.

⁶³ el-Maide 5/9.

⁶⁴ el-Tahrîm 66/8.

⁶⁵ Buhârî, İlim, 49. Komisyon, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 2, 115. Enes b.Mâlik şöyle demiştir: Muâz b. Cebel’e Resûlallah şöyle buyurdu :”Hiç kimse yoktur ki kalbinden tasdik ederek Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Rasûlullah olduğuna şehâdet etsin de, Allah onu ateşine haram etmesin.

⁶⁶ Hülya Alper, “Münafık”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Erişim 17.10.2023).

Tasavvuf ilminde “Allah’a iman etmek” fiilini daha ileri taşıyarak kalplerde “Allah aşkı” oluşturmak için yoğun çaba gösterilmiştir. İman edenlerin en çok Allah’ı seveceklerini belirten ayet⁶⁷ ve Allah’ın aile, mal, ticaret ve meskenler de dahil olmak üzere her şeyden çok sevilmesi gerektiğini bildiren ayet⁶⁸ mutasavvıfların “Allah aşkı” konusunda görüşlerini dayandırdıkları ayetlerdir. Hz. Peygamber, bir mü’mine kendisinin herkesten daha sevgili olmadıkça iman etmiş sayılmayacağını iletmiştir.⁶⁹ Görüleceği üzere Allah ve Resulünü çok sevmek iman etmenin temelini oluşturmaktadır. Mutasavvıflar, imanlarını kemale erdirmek ve Allah’a yakîn haline varmak için çok çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Dinî ilimlere vukûfiyetlerinin yanı sıra, Allah’ın ve Resulünün bildirdiği tüm emir ve yasaklara titizlikle uymaları, dünyaya karşı zahid olmaları, zikir, halvet, riyâzat ve mücâhede ile kalplerinden Allah hariç her şeyi temizlemeye çalışmaları, aslında çok büyük bir imanla Allah’a bağlı olmalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle İslam’ın ilk dönemleri iman edenler için çok zorlu ve acılarla dolu olduğu halde gerçek iman sahipleri yollarından dönmemiştir. Sahabeden Zübeyr bin Avvâm (ö. 36/656) ilk iman ettiği zaman amcasının ona kızdığı, bir hasıra sararak onu ateşe sokup çıkardığı ve inkar etmesini istediği, Zübeyr bin Avvâm’ın ise asla inkar etmeyeceğini söylediği rivayet edilmiştir.⁷⁰ Yine sahabeden Habbâb bin Eret (ö. 37/657) Hz. Ömer’in müşriklerden neler çektiği şeklindeki sorusuna cevaben kızgın demirle sırtını dağladıklarını ve bu demirlerin sırtında soğuduğunu söylediği rivayet edilmiştir.⁷¹

İnananlar için iman sahibi olduktan sonra bu kez o imanı korumak önem arz etmektedir. Sahabeden Ebü’l-Derdâ Uveymir bin Zeyd (ö. 32/652) yemin ederek her kim imanının gitmesinden korkmaz ve imanını korumaya çalışmazsa imanın kaybolacağını söylemiştir.⁷² İman sahipleri yaptıkları amellere değil sadece Allah’a güvenirlere ve O’nun azabına uğramaktan

⁶⁷ el-Bakara 2/165.

⁶⁸ et-Tevbe 9/24.

⁶⁹ Buhârî, İman, 8. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 2, 41, 42. Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Resûlallah sallallahu aleyhi vessellem buyurdu ki: “Nefsime yed-i kudretinde olan Allahü zülcelâle kasem ederim ki hiçbiriniz ben ona pederinden de, evladından da daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz. Buhârî İman 9. Enes radiyallahu anh şöyle demiştir: Nebiyyi mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Kimde üç şey bulunursa halâvat-ı imanı tatmış olur: Allah ve Resûlullah kendisine mâadalarından daha sevgili olmak; bir kimseyi sevmek, fakat yalnız Allah için sevmek; (Allah onu küfürden kurtardıktan sonra) yine küfre dönmekten ateşe atılacakmışçasına hoşlanmamak.”

⁷⁰ Şa’rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 42.

⁷¹ Şa’rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 46.

⁷² Şa’rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 46.

çekinirler. Huzeyfet'ül Mar'âşî'nin (ö. 207/822) kulların yaptıkları hayırlı amellere güvenerek Allah'ın azabından korkmaması halinde helâk olanlardan sayılacağını bildirdiği rivayet edilmiştir.⁷³

İmam-ı Şa'rânî'nin Tabakâtü'l-Kübrâ isimli eserinde yer alan alim ve sûfilerin hayatları ve sözleri incelendiğinde;

- Her birinin çok sağlam bir imana sahip oldukları ve Allah aşkı ile dolu oldukları,
- Bu sebeple Allah'ın tüm emirlerini eksiksiz yerine getirmeye çalıştıkları,
- Tüm hayatlarını imanları ile şekillendirdikleri, dünyevi işlerle geçimlerini temin edecek kadar meşgul oldukları,
- Âlim ve mutasavvıfların imanı hayatlarının her anına sirayet eden büyük bir aşka dönüştürdükleri,
- Bunun dışında çevrelerindeki insanlara da nasıl hakiki mü'min olunacağı konusunda ı ışık tuttıkları

görülmektedir. Tâbiünden Vehb bin Münebbih imanının çıplak olduğunu, elbisesinin takva, süsünün haya olduğunu söylemiştir.⁷⁴ Bu alim ve sûfiler takvaları, edepleri, diğerkamlıkları, mütevazî hayatları ile topluma görünen tarafları ile de örnek şahsiyetler olmuşlardır.

Günümüze gelecek olursak toplumun yönelimleri doğrultusunda imana ilişkin bakış açılarının ve uygulamaların değiştiğinden bahsedebiliriz. Toplumda artık ateizm ve deizm sözcükleri rahatlıkla dillendirilir olmuş, kendisini bu sıfatlarla tanımlayan bireylerin sayısı artmıştır. Bu sonuca varılmasının sebebi olarak modernleşme, endüstrileşme, şehirleşme ve küreselleşmenin getirdiği sekülerleşme ve dünyevileşme akımlarından bahsedebiliriz. Sekülerleşme, “Belli bir zaman dilimi içerisinde modernleşmenin etkisi ile dinin, dinimsi yapıların ve batıl inançların prestijlerinin ve toplum üzerindeki etkilerinin azalması .” şeklinde tanımlanabilir.⁷⁵ Başka bir deyişle sekülerizm “Protestan ülkelerde dinin dünyayla ilgili her türlü aksiyonla bağlantısı kesilerek, dinin özelleştirilmesi, yani bireysel hayata havale edilip, hayat ile sosyal bir bağı kalmamış bir ritüeller ve inançlar kompleksi haline getirilmesi olayıdır.”

⁷³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 114.

⁷⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 76.

⁷⁵ Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, dergipark (Erişim 17.03.2024).

denilebilir.⁷⁶ Sekülerizasyon kavramı modern Batıda sadece kilisenin elinde tuttuğu alanlardan tahliye edilmesi anlamına değil, kurumsal manada kamu hayatından; toplum, siyaset, sanat ve kültür alanlarından da kutsalın el çektilirdiğini ifade eder. Eğer toplumsal ve kültürel yapı sekülerleşmişse, buna paralel olarak zihinler de sekülerleşmiş demektir. Sekülerizm, dinde varolan Tevhidin tam tersi bir süreç izlemektedir. Çünkü sekülerizm cenneti yeryüzünde arama çabasıdır ve bu yönüyle kendisi de bir dindir, ancak bu din Allah merkezli değil, Kur'an'da ifade buyrulduğu gibi insanın hevâsını, hırs ve ihtiraslarını merkeze alan bir dindir.⁷⁷ Halbuki Kur'an-ı Kerîm'de mü'minleri dünyevîleşmeye karşı uyaran pek çok ayet bulunmaktadır. Kur'an'da dünya hayatının kötülendiği yerler, aslında insanın dünyevîleşmesi sebebiyledir. Kur'an'da bu dünyevîleşme, duruma göre "yeryüzüne çakılıp kalma" olarak tasvir edilmekte, bunun arka planında ise, sadece dünya hayatına sarılma sapkınlığına dikkat çekmektedir.⁷⁸ Bir ayette iman edenlere 'Allah yolunda seferber olunuz.' emri verilince neden olduklara yere çakılıp kaldıkları, âhiretten vazgeçip dünya hayatıyla yetinmeye mi razı oldukları sorgulanmaktadır.⁷⁹

Günümüzde toplumun mevcut sosyolojik boyutuna kısaca değindikten sonra psikolojik boyutuyla ilgili olarak kısaca şunlar söylenebilir: Modern toplumlarda giderek artan sayıda insan sözde manevi arayışlar içerisine girmektedir. Metafiziği yaşayamamak hali yoğunlaştıkça bu arayış da artacaktır. Bu tür manevi arayıştaki insanlar için şeytana tapma, çakra uyandırma, uzaylılarla görüşme, doğum öncesi tecrübeler gibi ürünlerle geniş bir pazar oluşmuştur. Bu pazarın müdavimleri arasında pek çok kariyer sahibi insan da bulunmaktadır. Bu kişiler hem yakın çevrelerine zarar vermekte hem de dönem içinde akıl sağlığını yitirmektedirler.⁸⁰ Binlerce yılın birikimi olan ortak hisler ve onlara kaynaklık eden ilahi buyruklar ve manevi değerler topluma yön verme iddiasındaki seküler, mağrur ve aydın bir azınlık tarafından sürekli küçümsenerek örselenmiş ve yeni değerler üzerinden bir toplum inşa edilmeye çalışılmıştır. Geleneksel ailedeki anne-baba otoritesi ve geleneksel terbiye sistemi çökertilerek aşırı müsamahakâr sorumsuz bir aile yapısı kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Tüketim toplumunun acımasız çalışma hayatıyla boğuşan anne/babalar terbiye ve eğitim işini pedagog ve psikologlara bırakmaktadırlar. Şehirlerde apartmanlardaki üst üste hayat tarzı, yaşlıların evden huzurevlerine itilmesine sebep olmuş ve onların geçmiş tecrübelerinden faydalanma yolu kapatılmıştır. Aile

⁷⁶ Ramazan Altıntaş, *Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri*, dergipark (Erişim 18.03.2024).

⁷⁷ Altıntaş, *Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri*.

⁷⁸ Altıntaş, *Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri*.

⁷⁹ et-Tevbe, 9/38.

⁸⁰ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Kathi İnsan*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2022), 392.

büyüklerinin yön vericiliğini kaybeden gençlik kendini çetelerin veya moda akımların (punk, heavy metal, satanist, dazlak, anarşist vd.) kucağında bulmaktadır. Bu gençlik erken yaşta alkol, kokain, ekstazi, LSD, esrar, eroin ile tanışmakta ve bu maddelerle rahatlamaya çalışmaktadır. Son çare psikolog ve psikiyatlara başvurulmakta, onlardan çözüm bulunmaya çalışılmaktadır.

81

Manevi anlamda boşluk yaşayan ve bu problemi gidermede marjinal çıkış yollarına başvuran insanlar için en doğru çözüm doğru bir din anlayışına sahip olmaktır. Dinin, psikolojik sağlık açısından kişiye en önemli katkısının, ortaya koyduğu değerler sistemi ve dünya hayatına ilişkin açıklamaları aracılığıyla yaşama kazandırdığı anlam olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda insanlar arası sağlıklı ilişkiler kurulmasını sağlayarak, tarihle ve diğer insanlarla olan iletişimi aydınlatan din, insanoğlunun kaybetmiş olduğu gerçek kimliğine yeniden kavuşmasında önemli bir rol üstlenmektedir.⁸² Gerçek bir dini inanç, gerek bilişsel açıdan gerekse psikolojik ve ahlâki yönden kendi içinde tutarlı ve dengeli, aşınılıklardan uzak, bütünleşmiş bir kişilik tipinin oluşmasında önemli bir etkidir.⁸³

Bu kısımda iman konusunda son sözler olarak, eğer bir kişi iman edip Müslüman olduğunu söylüyorsa, dışarıdan gelen tüm olumsuz etkilere karşı imanını korumak ve sağlamlaştırmak durumunda olduğu söylenilebilir. İmanını aşka çeviren nesillerin hayatlarında günümüz insanı için örnekler bulunmaktadır. Kişi nasıl ki yıllarca öğrenim görerek meslek edinmek için çabalıyorsa, evlenip yuva kurmak ve o yuvayı devam ettirmek için emek sarf ediyorsa, en az o derecede imanı için de özen göstermesi gerekmektedir. İman etmek ve o imanı korumak öncelikle kişinin kendisine ait bir sorumluluktur. Aile ve eğitim kurumlarının da bu konuda gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğu açık bir gerçektir.

2.2 İBÂDET

Sözlükte ibâdet kelimesi tapmak, kulluk etmek, taat, boyun eğmek, tevazu sahibi olmak olarak tanımlanmaktadır.⁸⁴ Dinî bir terim olarak ise ibâdet; Allah'a olan

⁸¹ Mustafa Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 375-376.

⁸² İsa Ceylan, *Kişilik Gelişimi Din İlişkisi*, Dergipark (Erişim 19.03.2024).

⁸³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (PDF: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 234.

⁸⁴ Lisanü'l-Arab, عبد.

saygısını, sevgisini, itaatini göstermesi ve O'nun hoşnutluğunu kazanmak için yapılan belirli tutum ve davranışlar olarak ifade edilmektedir.⁸⁵

İslâm'a göre insanın yaratılış gayesi Allah'a kulluk etmektir ve Kur'ân-ı Kerîm'de "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" diye buyurulmaktadır.⁸⁶ Yine bir başka âyette "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz."⁸⁷ ve "Allah'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz" (deyin)." buyurulmaktadır.⁸⁸ Bu âyetlerde kulluk etmenin önemi vurgulanmaktadır. Kulluk etmek çok geniş bir kavramdır ve Allah'ın inananlara farz kıldığı ibâdetler kulluk etmenin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in de namaz, oruç, hac gibi ibâdetler hakkında pek çok hadis-i şerifi bulunmaktadır. Bu hadislerle örnek olarak öncelikle İslâm'ın beş şey üzerine bina olunduğunu; bunların Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan ayında oruç tutmak olduğunu belirten hadisi⁸⁹, Mi'rac hadisesinde İslam ümmetine namazın farz kılınmasını anlatan hadisi⁹⁰, mallar üzerine zekâtın farz kılındığına dair hadisi⁹¹, orucun kalkan olduğuna ve orucun doğrudan Allah'a edilen, içine riya karışmayan bir ibadet olduğuna dair hadisi⁹² verilebilir. Geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılması üzerine Hz.

⁸⁵ Mustafa Sinanoğlu, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18.01.2023).

⁸⁶ ez-Zâriyat 51/56.

⁸⁷ el-Bakara 2/21.

⁸⁸ el-Bakara 2/138.

⁸⁹ Buhârî, İman, 2. Komisyon, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 2, 39. "İbn Ömer Radıyallahü anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "İslâm beş şey üzerine bina olunmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah'ın resulü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, haccetmek, ramazan orucunu tutmak."

⁹⁰ Buhârî, Salât, 1. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 2, 230-232.

⁹¹ Buhârî, Zekat, 1. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 4, 285. İbn Abbas radiyallahü anhümâdan Muâz b. Cebel'in Yemen'e gönderilişi sırasında Nebi sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir ; Ey Muâz! Yemenlileri Allah'tan başka ibadete lâyık bir Tanrı olmadığını ve benim de Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et! Eğer bu iki şehâdeti kabul ederlerse bu defa onlara her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namaz farz kılındığını öğret. Eğer namazın vücubunu itiraf ederlerse, bu defa onlara bildir ki, Allah, kendilerine mallarında zekât farz kılmuştur. Bu zekât, zenginlerinden alınır ve onların fakirlerine verilir."

⁹² Buhârî, Savm, 2. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 5, 195. "Ebû Hüreyre radiyallahü anhtan Resulallah

Âişe'nin kendisine tüm günahları bağışlandığı halde neden böyle davrandığını sorduğu ve “Ya Âişe, Allah’a şükreden bir kul olmayayım mı?” şeklinde cevap verdiği bilinmektedir.⁹³ Hz. Peygamberin ibâdet konusundaki uygulamalarını örnek alan alimlerimizin ibadet konusundaki yaklaşımları ve uygulamaları da herkese örnek teşkil edecek niteliktedir.

İslâm dinini kabul etmiş olan her kişi Allah tarafından farz ibadetlerle mükellef kılınmıştır. Tasavvuf ehli, farz ibâdetlerin yanı sıra nâfile denilen farz ve vâcib niteliğinde olmayan ibâdetlere ve zikir konusuna çok önem vermiştir. Çünkü tasavvuf düşüncesine göre çokça tevbeyle, zikir ve nâfile ibâdetlerle kalbin arıtılması gerekmektedir.⁹⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de de kalplerin ancak Allah’ı zikrederek huzura ereceği buyurulmaktadır.⁹⁵ Tasavvufun gayesi, insanı güzel ahlâkla vasıflandırmak ve Hz. Peygamber’e tam bir uyumla “insan-ı kâmil” yetiştirmektir.⁹⁶ Tasavvufta, yapılan ibâdetler sonucunda oluşan aşk ve sevgi ile kulun mânevî olarak Allah’a ulaşması amaçlanmaktadır.⁹⁷ Bu hususta bir kudsî hadiste Allah; “ kendisini tanıyıp ihlas ile ibadet eden kullarına düşmanlık edenlere harp ilan edeceğini, farz kıldığı şeyleri sevmesiyle kulunun kendisine yaklaşacağını, nâfile ibadetleriyle de yaklaşmak istediğini, sonunda o kulunu seveceğini, o kulu sevince onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı mesabesinde olacağını ve diliyle de her ne isterse vereceğini” bildirmektedir.⁹⁸ İbâdetin Allah’ın farz kıldığı amellerden olmasının yanısıra kişinin

sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir; Oruç bir kalkandır; (oruçluyu beşeri ihtiraslardan hıfzeder). Oruçlu kem söz söylemesin! Oruçlu kendisiyle itişmek ve dalaşmak isteyen iki defa “Ben oruçluyum” desin! Ruhum yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakk’a yemin ederim ki oruçlu ağzın (açlık) kokusu Allah Teâlâ indinde misk kokusundan daha temizdir. (Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki:) Oruçlu kimse benim (rızam) için için yemesini, içmesini, cinsel arzusunu bırakmıştır. Oruç, doğrudan doğruya bana edilen (riya karışmayan) bir ibâdettir.”

⁹³ Buhârî, Teheccüd, 6. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 3, 374. “Mugîre b. Şu’be radiyallahu anhtan rivayet edilmiştir. Mugîre demiştir ki: “Nebi sallallahu aleyhi ve sellem (gece) namaz kılmak için iki ayağı yahut iki baldırı şişene kadar ayakta dururdu. Kendisine (Hazret-i Âişe tarafından: Ya Resûllallah! Allah senin işlenmiş ve işlenmesi farz edilmiş günahlarını mağfiret etmiştir. İbâdet hususunda niçin bu kadar meşakkat ihtiyar ediyorsunuz?) denilirdi de, Resûl-i Ekrem, “Ben bu gufrân-ı ilâhiye karşı gece namazı ile şükreder bir kul olmayayım mı? “ diye cevap verirdi.”

⁹⁴ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler* (İstanbul : Ensar Neşriyat, 2019) 35.

⁹⁵ er-Ra’d 13/28.

⁹⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 58.

⁹⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 41.

⁹⁸ Buhârî, Rakik, 38. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 8, 442. “Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Allah tebâreke ve Teâlâ şöyle buyurdu demiştir: “Her kim beni tanıyan ve ihlâs ile bana ibâdet eden bir kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Bana kulum hiçbir

manevi gelişimi için temel dayanak olduğunu bilen tüm alim ve mutasavvıfların İslâm'ın başlangıcından beri ibâdet konusunda çok titiz davrandıkları ve günlük ibâdetlerini olabildiğince çoğalttıkları, ibâdet edebilme zevkini ise yine Allah'ın onlara bahşettiği bir nimet olarak gördükleri bilinmektedir.

İslâm'da önemli bir ibâdet biçimi olan namaz din âlimlerince gündelik yaşamlarının en önemli parçası haline getirilmiştir. Farz namazların yanı sıra Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği sünnet namazlar ve nâfile namazlara da özel önem vermişlerdir. Örneğin Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ashâbın çok ibadet edenleri arasında sayılmaktadır. Bütün yılını ibâdetle geçirdiği, bazen bir gecenin tümünü kıyamda, diğer geceyi rükûda geçirip sabaha ulaştığı, başka bir geceyi ise secde geçirdiği rivayet edilmiştir.⁹⁹ Tâbiünden Âmir b. Abdillâh b. Abdilkays'ın (ö.55/675) her gün 1.000 rek'at (bir rivayete göre 800 rek'at) namaz kıldığı ve kıyamda durmaktan ayakları şişip su topladığı halde ibâdetini bırakmadığı, nefsinin muhatap alarak "Sen ancak ibâdet için yaratıldın, Allah'a yemîn olsun sana devamlı ibâdet ettireceğim, yatak senden nasip alamayacak" dediği rivayet edilmiştir.¹⁰⁰ Tâbiünden Safvan b. Süleym'in (ö.132/749) her gecesini namazla geçirip ayakları şişenlerden olduğu ve kışın uzun gecelerinde uyuma endişesiyle teheccüd namazını evinin damında kıldığı rivayet edilmiştir.¹⁰¹ Yine tâbiünden Sâbit el-Bünânî'nin (ö.127/744) ise elli yıl her gecesini ibadetle geçirdiği ve her seher vakti Allah'tan kabirde namaz olacaksa bunu kendisine nasip etmesini dilediği söylenmiştir.¹⁰² Tâbiünden Mansûr b. Mu'temir'in gece ibadetlerini evinin damında yaptığı, altmış yıl oruç tuttuğu ve bu oruçlu günlerin tüm gecelerini ağlayarak ibadetle geçirdiği rivayet edilmiştir. Ama halka gece ibadet ettiğini belli etmemek için gündüzleri gözlerine sürme çekerek dışarı çıktığı bilinmektedir.¹⁰³ Tâbiünden Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-653) namaz konusunda bir inceliğe dikkat çekmiş ve bir vakit namaz kılındıktan sonra takip eden namaz

şey ile yaklaşamaz, ancak kendisine farz kıldığım şeyleri sevmesi ile yaklaşır. Her zaman kulum bana nâfile ibadetleriyle de yaklaşmak ister. Nihayet ben ona muhabbet ederim. Artık ben kulumu sevince onun iştir kulağı, görür gözü, tutar eli, yürür ayağı mesabesinde olurum (ve bu âzalarıyla husûlünü arzu ettiği bütün dileklerini veririm). Diliyle de her ne isterse muhakkak onları da ihsan ederim. Bana sığınmak isteyince de muhakkak kulumu sıyanet ederim."

⁹⁹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 50.

¹⁰⁰ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 54.

¹⁰¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 72.

¹⁰² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 58.

¹⁰³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 83.

vaktine kadar eğer boş söz söylenmezse o namazın yüce aleme kitap gibi çıktığını söylemiştir. ¹⁰⁴ Hassân b. Atiyye (ö. 130/748) kıyamet günü uzun müddet ayakta durulacağını, bu âlemde gece namazını çokça ve ayakta kılana Allah'ın öbür alemde ayakta durmayı kolaylaştıracağını söylemiştir. ¹⁰⁵ Gece namazına çok önem verildiğinden dolayı ilk sûfilerden Ebû Bekir Şiblî (ö. 334/946) yıllarca geceleri uyanık ve ibadetle geçirmek için gözüne tuz sürdüğünü beyan etmiştir. ¹⁰⁶

İslâm âlimleri cemaatle namaz kılmaya da özel önem vermiş ve cemaati terketmemişlerdir. Örneğin tâbiînden Saîd b. Müseyyeb'in (ö.94/713) kırk yıl farz namazlarını cemaatle kıldığı, otuz yıl müezzin ezan okurken mescidde bulunduğu rivayet edilmiştir. Bunun yanı sıra Müseyyeb'in elli yıl yatsı namazı için aldığı abdestle sabah namazını kıldığı ¹⁰⁷, tâbiînden Muâze el-Adeviyye'nin (ö. 83/702) günde altı yüz rekat namaz kıldığı ¹⁰⁸ rivayet edilmiştir. En büyük mutasavvıflardan sayılan Abdülkâdir-i Geylânî'nin de (ö. 561/1166) yatsı namazının abdesti ile sabah namazını kıldığı, gecenin ilk üçte birlik kısmında Allah'ı zikrettiği, ikinci üçte birlik kısmında namaz kıldığı, son kısımda ise dua ettiği söylenmiştir. ¹⁰⁹

Kur'ân-ı Kerîm okumak İslam toplumu için önemli ibadetlerdendir. Kur'ân-ı Kerîm'in, Allah'ın insanlığa Peygamberi aracılığıyla gönderdiği yüce kitabı olması sebebiyle, bu Kitabı okumak ve mesajını anlamak konusunda İslâm âlimleri çok büyük gayretler sarf etmişlerdir. Örneğin mezheb imâmlarından Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit'in (ö.150/767) ömrü boyunca 7.000 kez Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettiği ¹¹⁰, Ahmed b. Hanbel'in de (ö.241/855) 24 saatte bir Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettiği ¹¹¹ rivayetler arasındadır. Tebeu't-tâbiînden Abdurrahmân b. Mehdî'nin (ö.198/813) her gece bir hatim yaptığı, geceyi ikiye ayırdığı, yarısında Kur'ân-ı Kerîm okuyup

¹⁰⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 86.

¹⁰⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 86.

¹⁰⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 188.

¹⁰⁷ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 69.

¹⁰⁸ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 121.

¹⁰⁹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 230.

¹¹⁰ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 100.

¹¹¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 101.

yarısında namaz kıldığı; bir gece sabaha kadar ibadet edip yorulduğu ve uyuyarak sabah namazını kaçırdığı için tam iki ay yatağa gitmediği söylenmiştir. ¹¹²

Mutasavvıflar tarafından her gün çeşitli ayet ve lafızlarla Allah'ı zikretmek de önemli bir ibadet şekli olarak görülmüştür. En çok hadis rivayet eden sahabilerden olan Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) her gün 12.000 tespih duası okuduğu bildirilmiştir. ¹¹³ Ahmed Zevâvî'nin (ö. 923/1517) bir günde yirmi bin tespih, kırk bin salavat okuduğu ¹¹⁴, Şeyh Nureddin eş-Şûnî'nin (ö.944/1537) cemaati toplayarak Cuma geceleri akşamdan başlayarak ertesi gün Cuma vaktine kadar salavat okudukları ¹¹⁵, Ahmed Kâkî'nin (ö. 950/1543) bir günde kırk bin salavat, on iki bin tespih, hizipler ve esmalar okuduğu ve bu virdlerini yapmak için akşam üzerinden başlayıp ertesi sabaha kadar oturduğu ¹¹⁶ rivayet edilmiştir. Burada zikir ibadetinin ihlâsla yapılması konusunda tâbiinden Saîd b. Cübeyr'in (ö.94/713) bir uyarısı bulunmaktadır. Cübeyr Allah'a itaat edenin aynı zamanda O'nu zikrediyor olduğunu, Allah'a asi gelenin ise ne kadar Kur'ân okursa okusun, ne kadar tespih çekerse çeksin zâkir sayılmayacağını söylemiştir. ¹¹⁷

İbadet konusunda Ebû Bekir Kettâni (ö. 322/933) hayaya vurgu yapmış ve ibadetin yetmiş iki bölüm olduğunu, Bunların yetmiş birinin Allah'tan haya olduğunu, kalanın da diğer bütün iyilikler olduğunu söylemiştir. ¹¹⁸

İmam-ı Şa'rânî'nin "Tabakatü'l Kübrâ" isimli eserinde yer alan âlim ve mutasavvıfların hayatını incelediğimizde, yılın çoğunluğunu oruç ibadeti ile geçirdikleri, hac ibadetlerini yerine getirdikleri, zaten zühd hali üzere yaşadıkları için hiç mal toplamadıkları ve ellerindeki maddi imkanları hep çevrelerine dağıttıkları, yani "İslam'ın şartları" olarak bilinen ibadetlerin tamamına titizlikle riayet ettikleri ve hatta bu ibadetleri fazlasıyla çoğaltarak ifa ettikleri görülmektedir.

¹¹² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 112.

¹¹³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 49.

¹¹⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 2, 258.

¹¹⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 2,301.

¹¹⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 2, 325.

¹¹⁷ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 80.

¹¹⁸ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 200.

Bir mü'min için ibadetleri yerine getirme konusunda en önemli referans tabiidir ki Kur'an-ı Kerim'de ibadetin emredilmiş olması ve Hz. Peygamber tarafından da nasıl ibadet edileceğinin gösterilmiş olmasıdır. Tüm ibadetler yaratılmışların en şerefli olan insana ¹¹⁹ has kılınmıştır. Örneğin Allah Kur'an-ı Kerim'de bir ayette namaz kılmayı ve zekat vermeyi buyurmuştur.¹²⁰ Başka bir ayette namazın insanları hayasızlıktan ve kötülükten menettiği ifade edilmektedir.¹²¹ Burada farkedilmesi gereken nokta, ibadetlerin, kendisine irade verilmiş olan insanın bu iradeyi kullanırken yanlış yola gitmesini engelleyici etkilerinin varlığıdır. Allah'ın kulların ibadetiyle elde edeceği bir menfaat bulunmamaktadır. İbn Atâullah el-İskenderi ibadetlerin emredilmesindeki hikmetin aslında Allah'ın kullarını iman ve ibadet sebebiyle cennete girmeye mecbur ve talip etmesi olduğunu bildirmiştir.¹²² Bir başka deyişle ibâdetler insanlara Allah'ın lütfudur.

Mutasavvıflar ibadetleri Allah'a yaklaşmak için bir fırsat olarak değerlendirmiş ve yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere nafîle ibadetlere de günlük yaşamlarında çokça yer vermişlerdir. İbadetler sonucu elde ettikleri manevi yükselişlerine ilişkin çeşitli kişisel tecrübeleri de dilden dile anlatılagelmiştir. Burada Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin özellikle gece ibâdeti konusundaki sözlerine de yer vermek uygun olacaktır. Mevlânâ ilâhî aşkın ancak gece ibâdeti ile elde edileceğine işaret eder.¹²³ Ona göre gece ibadetinin önemli bir özelliği, bu vakitlerde yapılan ibadette riyanın olmamasıdır.¹²⁴ Gece ibâdeti ile sâlik sülûk yolunda daha hızlı ilerleyeceği için gecenin uyku ile kaybedilmemesi, “gündüzü geceleyin araması” uyarısını yapmaktadır.¹²⁵

¹¹⁹ et-Tîn 95/4.

¹²⁰ el-Bakara 2/43.

¹²¹ al-Ankebût 29/45.

¹²² İbn Atâullah el-İskenderi, *Tasavvufî Hikmetler*, çev.Kastamonulu Ballıklıazâde Ahmet Mahir, (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2009), 309-310.

¹²³ Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 658.

¹²⁴ Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled Çelebi İzbudak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 1003. Küçük, *Mevlânâ*, 659.

¹²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 129.

Buraya kadar anlatılanlardan řu sonuçları çıkarabiliriz:

- âlim ve mutasavvıflar namaz, oruç, hac, zekat gibi farz ibadetlerini titizlikle yerine getirmişlerdir.
- Nafile ibâdetleri de olabildiğince çoğaltmışlar, gündüzlerini oruçlu, gecelerini uykusuz kalmak suretiyle ibadet ederek geçirmişlerdir.
- Kur'ân-ı Kerîm'i okumadan gün geçirmemişler ve ömürleri boyunca gerek namaz esnasında gerekse namaz dışında binlerce kez hatim yapmışlardır.
- En yoğun yaptıkları ibâdetlerden biri Allah'ı zikretmek olmuştur. Her gün binlerce zikir ve salavatla Allah'a yaklaşmaya çalışmışlardır.
- Tüm bu çabalar Allah'ın rızasına nail olmak ve O'na yakınlık kesbetmek için gösterilmiştir.

İmanın yanısıra ibâdet konusu da Müslümanlar için son derece önemlidir. İslam'da iman etmiş kişiler farz ibâdetlerle mükelleftirler. Dinin bir yönü iman, bir yönü ameldir ve bu iki unsur birbirinin ayrılmaz bir parçasıdır.¹²⁶ Hristiyan teolog Maurice Goguel ibâdetin üç fonksiyonunun bulunduğunu ifade etmiştir. İbadetin ;

- Dinin ifadesi olmak bakımından sembolik bir fonksiyonu vardır.

- İbâdet edenlerde dini duyguları besleyip geliştirmeye yaraması sebebiyle didaktik bir fonksiyonu vardır.

- Kutsalla bağ kurulmasını sağlaması bakımından mistik bir fonksiyonu vardır.¹²⁷

Bunun yanı sıra sosyologlar açısından ibâdetin en önemli fonksiyonu birleştirici ve bütünleştirici etkisidir. İbâdet, dinî inancın canlılığının korunmasında, devam ettirilmesinde ve arttırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. İnancın zihni nitelikte olması, daha geniş bir cemaat için ayrılma ve farklılaşma sebebi olabildiğ halde; ibâdet, dini grubu kaynaştırma birleştirme ve geliştirme işlevi görmektedir. Bu bakımdan İslam'da ibâdet "imanın süsü" olarak nitelendirilmektedir. Sosyologlar, dinin pratik yönü olan ibâdet olmadan bir dinin varlığını sürdürebileceğine şüphe ile

¹²⁶ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, (PDF: İnsan Yayınları, 2012), 245.

¹²⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 247.

bakmaktadırlar. Çünkü, psikoloji alanında yapılan araştırmalar birçok kişi tarafından aynı anda ortaklaşa olarak yapılan işler ve hareketlerin güçlü bir cemaat teşkil edici özelliği bulunduğunu göstermektedirler. Bu bakımdan İslamiyet'te toplu halde yapılan ibâdetlere çok önem verilmiş ve bu ibâdetlerin dinî canlanma ve mü'minlerin birbirleriyle kaynaşmaları için birer vesile oldukları kabul edilmiştir. ¹²⁸ Batılı filozof Francis Bacon dinin toplumun en güçlü bağı olduğunu söylemiştir. ¹²⁹

Genel olarak ibâdetler insanın Allah'la, kendi kendisi ile, diğer insanlar ve mahlukatla olan ilişkisini düzenleyen bir sistemdir. İbâdetlerin; insanda iç disiplin, insanî arzular üzerinde denetim, dikkatin yoğunlaşması, mücadele ve katlanma gücünün artması, kötü eğilim ve alışkanlıklardan uzaklaşma gibi ruh sağlığı üzerine son derece faydalı etkileri bulunmaktadır. ¹³⁰ Günümüzde çeşitli sebeplerle inançlı insanların bile ibâdet konusunda yeterince özenli olmadığı kolaylıkla gözlemlenebilmektedir. Her ne kadar ibâdet psikolojiye indirgenemez ve psikoloji tarafından izah edilemez olsa da ¹³¹ ibâdetin insanlar üzerindeki rahatlatıcı ve olumlu etkisi yadsınamamaktadır. Bu sebeple, mutasavvıfların yoğun ibâdet pratikleri günümüz insanının belki de en ihtiyaç duyduğu Allah'la bağ kurmak, günlük hayatın zorluklarını aşarak dünyada bulunma amacını gerçekleştirmek ve iç huzuruna ermek için çıkış noktası olacaktır.

2.3. ZÜHD

Arapçada zühd kavramı bir şeye rağbet etmemek, yüz çevirmek, ilgi göstermemek, terk etmek manalarına gelmektedir. ¹³² Tasavvufi bir ıstılah olarak zühdün ne olduğu konusunda ise mutasavvıfların çeşitli görüşleri bulunmaktadır. Süfyân es-Sevrî (ö.161/778) dünyaya karşı zahid olmanın kanaat sahibi olmak ¹³³, Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) zühdün elde bulunmayanın gönülde de bulunmaması, dünyayı küçük görerek kalpteki eser ve etkilerini silmek olduğunu söylemiştir. ¹³⁴

¹²⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, 247-248.

¹²⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 249.

¹³⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 249.

¹³¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 234.

¹³² Lisân'ül Arab , زهد.

¹³³ Abdülkerim Kuşeyri, *Risaletü'l-Kuşeyri*, (PDF: Dar'ül-Şab Yayınları, 1989), 219. çev.Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021).

¹³⁴ Kuşeyri, *Risale*,220.

Ahmed bin Hanbel (ö.241/855) ise zühdü üç çeşide ayırır; birincisi haramı terk etmektir, bunun avamın zühdü olduğunu söyler. İkincisi helâlin gereksiz kısmını terk etmektir, bu havasın zühdüdür. Üçüncüsü ise Allah ile meşgul olmaya engel olan her şeyi terk etmektir, bunun da ariflerin zühdü olduğunu bildirmiştir.¹³⁵ Bu görüşlerden yola çıkarak zühdü kişinin Allah’la olan irtibatını engelleyecek tüm dünyevî uğraşları kalbinden çıkarması olarak tanımlayabiliriz.

“Zühd” kelime olarak Kur’ân-ı Kerim’de geçmemekle birlikte pek çok ayette dünyaya kanmama ve ahirete yönelik çalışmak konusunda tavsiyeler bulunmaktadır. Mü’minlere Allah’ın ismini anarak bütününü O’na yönelmeleri konusunda çağrı vardır.¹³⁶ Dünya hayatının çekiciliğine kanılmaması öğütlenmektedir.¹³⁷ Allah katında olanların insanlar için daha hayırlı ve kalıcı olduğu ifade edilmiştir.¹³⁸ Allah kullarından dünyadan nasiplerini almakla birlikte ahiret yurdunu kazanmaya bakmalarını istemektedir.¹³⁹ Ticaret ve alım-satımın Allah’ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekatı vermekten kişileri alıkoymaması gerektiği ayetle bildirilmiştir.¹⁴⁰ Kur’ân-ı Kerim’de dünya hayatının sadece bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu, asıl hayatın ahiret yurdu olduğu ifade edilmiştir.¹⁴¹

Hz. Peygamber de bize ulaşan pek çok hadîs-i şerîfnde zühd konusuna değinmiş ve kendi yaşantısı ile de bunu göstermiştir. Bir hadîs-i şerîfnde dünyaya rağbet etmemenin helal şeyleri haram etmek veya malı zayi etmek olmadığını, kişinin elinde olanlara Allah’ın elinde olandan daha fazla güvenmemesi olduğunu bildirmiştir.¹⁴² Yine bir başka hadîs-i şerîfte kendisine hem Allah’ın hem de insanların seveceği bir amel sorulduğunda Hz. Peygamber “Dünyaya rağbet etme ki Allah seni sevsin,

¹³⁵ Kuşeyri, *Risale*, 222 .

¹³⁶ el-Müzzemmil 73/8.

¹³⁷ et-Tâhâ 20/131.

¹³⁸ el-Kasas 28/60.

¹³⁹ el-Kasas 28/77.

¹⁴⁰ en-Nur 24/37.

¹⁴¹ el-Ankebût 29/64.

¹⁴² Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, (PDF: Kahraman Yayınları, 2012), Cilt 10, 366. “Ebû Zerr-i Gıfârî’den rivayet edildiğine göre Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) şöyle buyurmuştur: Dünyaya rağbet göstermemek, ondan yüz çevirmek, ne helâl şeyi haram etmekledir, ne de malı zayi etmektedir. Ve lakin dünyaya rağbet göstermemek, senin ellerinde bulunana Allah’ın elinde olandan daha fazla güvenir olmamandır...”

insanların elinde olandan yüz çevir ki onlar da seni sevsin.” buyurmuştur.¹⁴³ Bu hadislerden anlaşıldığı üzere asıl zâhidliğin Allah’tan başka her şeyi gönülden çıkarmak olduğu söylenebilir.

İmâm-ı Şa’rânî’nin *Tabakâtü’l-Kübrâ* isimli eserinde yer alan İslâm âlimleri ve mutasavvıfların zühd konusunda önemli örnekler sergiledikleri görülmektedir. Hz. Ömer’in (ö.23/644) sofrasında iki çeşit yemek bulundurmadığı, gömleğinde on dört yama bulunduğu, bir defasında cuma namazına geç kaldığı ve cemaatten özür dileyerek elbisesinin kurumasını beklediği rivayet olunmuştur.¹⁴⁴ Hz. Ali “Dünya bir cifiedir. Ondan bir şey isteyen köpeklerle dalaşmaya dayanıklı olmalı.” buyurmuştur.¹⁴⁵ (İmâm-ı Şa’rânî burada “dünya” ile kastedilenin zaruri ihtiyaçların dışında kalan kısım olduğuna dair kanaat bildirmiştir.) Hz. Ali mü’minler için korktuğu şeylerin başında hevaya uymanın ve uzun emelli olmanın geldiğini, hevaya uymanın kişiyi hak yoldan alacağını, uzun emelli olmanın ise âhireti unutturacağını söylemiştir.¹⁴⁶ Nasihatlerinden birisi de kişinin elinde bol dünyalık varsa buna sevinmemesi, ondan kaybettiği olursa üzülmemesi, bütün çabasını ölüm sonrası için harcaması yönündedir.¹⁴⁷ Bu düşünce tarzına sahip olan İslam mutasavvıfları ellerine geçen malı cömertçe dağıtmak konusunda önemli örnekler vermişlerdir.

Sahabeden Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) “Evinde altınları ile sabahlayan kimsenin ilâhi kuvvet ve kudretin cahili olduğunu ve Allah tarafından başına inecek tokmağın ağırlığını kestiremeyeceğini” söylediği ve evinde altınları varken onları dağıtmadan uyumadığı rivayet edilmiştir.¹⁴⁸ Aynı şekilde sahabeden Zübeyr b. Avvâm’ın da (ö. 36/656) gelirini bir dirhemini saklamadan günlük olarak dağıttığı rivayet edilmiştir.¹⁴⁹ Tâbiünden Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz’in hilâfete geçince

¹⁴³ Hatipoğlu, *Sünen*, Cilt 10, 369. “Sehl bin Sa’d es-Sâidî şöyle demiştir: Bir adam (bir gün) Peygamber (Sallallahü Aleyhi ve Sellem)’in yanına gelerek: Yâ Resûlallah! Bana öyle bir amel (ibâdet) göster ki ben onu işlediğim zaman beni Allah sevsin ve insanlar da sevsin, dedi. Bunun üzerine Resûlallah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) (ona) : Dünyaya rağbet gösterme ki Allah seni sevsin ve insanların ellerinde bulunan (nimet ve imkânlar) dan yüz çevir ki onlar (da) seni sevsin, buyurdu.

¹⁴⁴ Şa’rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 38.

¹⁴⁵ Şa’rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 39.

¹⁴⁶ Şa’rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 40.

¹⁴⁷ Şa’rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 41.

¹⁴⁸ Şa’rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 42.

¹⁴⁹ Şa’rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 42.

elli bin dinarlık gelirinin tamamını dağıttığı, tek elbisesi ile kaldığı ve kirlenince yıkatıp kuruyana kadar evde oturup beklediği rivayet edilmiştir.¹⁵⁰ Elbisesini yırtık gören biri ona neden daha iyisini giymediğini sorunca terkin en faziletlisinin varlık içinde yapılan olduğunu bildirmiştir.¹⁵¹

Tâbiînden olan Mâlik b. Dînâr da (ö.131/748) ilk zâhidlerdendir ve yaşantısı ile dünyaya rağbet etmemek konusunda önemli bir örnek sergilemiştir. Bütün yıl ekmeğinin yanında katık olarak sadece tuz yediği, eti yalnız kurban bayramlarında yediği, evinde bir mushaf, bir ibrik ve bir de hasır bulunduğu rivayet edilmiştir.¹⁵² Tâbiînden İbnü'l Mu'temir (ö.132/750) ise zühdü bir diğer yönü ile ele almış ve dünyada yapılacak zühdün en büyüğünün yersiz konuşmaları bırakmak olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³

İlk dönem sufilerinden ve tebeu't-tâbiînden Süfyân es-Sevrî (ö.161/778) zühdün kaba giyinip yavan ekmele geçinmek olmadığını, dünyaya yönelik ümitleri ve ulaşılamayacak emelleri kısmak olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁴ Ayrıca Süfyân es-Sevrî'ye göre elde bulunan mal insanın zahid olmasına engel olmadığı gibi malın olmayışı da zahidliği göstermez. Bir kimsenin malı vardır ama kalbinde dünya hırsı ve sevgisi yoktur, bir kimsenin de malı yoktur ama dünya için hırslıdır.¹⁵⁵ Bunun yanı sıra yöneticilerin yanında çalışıp da onların her dediğini yapan ve buna gerekçe olarak da beslemesi gereken çoluğu çocuğu olduğunu söyleyen birine, “Allah’a asi olunca çoluk çocuk doyuyormuş, O’na itaat edince sanki aç ölecekler.” demiştir.¹⁵⁶

Horasan’lı sufilerden Şakik-î Belhî (ö. 194/810) kendisine “Kulun nefsi için fakrı seçtiği nasıl anlaşılır?” sorusuna “Zenginliğin gelmesinden aynı fakirliğin gelmesinden korktuğu gibi korkuyorsa.” cevabını vermiştir.¹⁵⁷ Zahidin sadakatının alâmeti sorulduğunda ise dünyalığından yitirdiği her şeye sevinmesi ve gelen

¹⁵⁰ Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 63.

¹⁵¹ Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 64.

¹⁵² Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 71.

¹⁵³ Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 83.

¹⁵⁴ Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 91.

¹⁵⁵ Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 91.

¹⁵⁶ Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 91.

¹⁵⁷ Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 140.

dünyalığa üzülməsi olduğunu söylemiştir.¹⁵⁸ Yeman b. Muaviyetü'l-Esved (ö. ?) Kur'ân hamiline bir sinek kanadı kadar olsa da fani şeylere meyletmesinin yakışmayacağını beyan etmiştir.¹⁵⁹ İlk dönem sufilerinden Dâvûd et-Tâî (ö.165/781) bu dünyada insanların sahip olduğu ağırlığın uzun yola çıkacak bir yolcunun ağırlığı kadar olması gerektiğini söylemiştir.¹⁶⁰

Mutasavvıflar her işte olduğu gibi yeme-içme işinde de ölçülü davranmayı tercih etmişlerdir. Ebû Muhammed Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) peygamberlerin yeme-içme işini zarurî olarak yerine getirdiklerini, sıddıkların sadece ibâdeti ayakta yapabilmek için yiyip içtiklerini, diğer mü'minlerin ise normal gıdasını almak için yediklerini söylemiştir. Bundan ötesinin ise hayvanata mahsus gıda alma şekli olduğunu ifade etmiştir.¹⁶¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Mağribî'nin (ö.279/892) yüz yirmi yaşına kadar yaşadığı ve bu süreçte insan eli değen ve el emeği geçen şeyleri yemediği, dağlardan ve ovalardan topladığı ot köklerini yediği rivayet edilmiştir. Kalbinden dünyayı silen ve nefesine varlık tanımayan fakir pek az faziletli amel yapsa dahi, kalbinde dünya hırsını taşıyarak ibâdet edenlerden daha hayırlı olduğunu söylemiştir. Hatta böyle bir fakirin bir zerre amelinin dünya ehlinin yaptığı dağlar kadar amelden çok daha faziletli olduğunu beyan etmiştir.¹⁶²

Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) zühdü, dünya malı kimin eline geçerse geçsin aldırmamak şeklinde tarif etmiştir.¹⁶³

Mutasavvıflar giyimlerinde de zühd konusunda önemli örnekler sergilemişlerdir. Ebû Bekir Şibli'nin (ö.334/946) hoşuna giden her hangi bir kıyafetini hemen ateşe atıp yaktığı rivayet olunmuştur. Bu davranışının sebebini de “Nefsin meylettği şey ne olursa olsun hemen yok edilmesi gerekir.” şeklinde açıklamıştır. Eşyasını yakmak yerine dağıtmasını önerenlere de o eşyanın suretinin bâki kalacağını ve nefsin o eşyayı kimde görse gözünün kalacağını söylemiştir.¹⁶⁴ Bir bayram günü yeni elbise giyip dışarı çıktığında, insanların hep yeni elbise giyenlere

¹⁵⁸ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 140.

¹⁵⁹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 114.

¹⁶⁰ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 149.

¹⁶¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 143.

¹⁶² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 169.

¹⁶³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 158.

¹⁶⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 189.

selam verdiğini, eski giyenlere rağbet olmadığını görünce evine dönüp yeni elbisesini yakmıştır. Bu davranışının sebebini soranlara onların taptığı eşyayı yakmak istediğini söylemiş ve eski bir elbise bulup giymiştir. ¹⁶⁵

Ali b. Vehb-i Sincârî (ö.?) zühdün farz olduğunu, fazilet olduğunu ve Hakk’a yakınlık olduğunu söylemiştir. Farz olan zühd haramları terk etmektir. Fazilet olan zühd şüpheli olan şeyleri terk etmektir. Hak yakınlığı olan zühd helal olan şeylerle olur. Sincârî zühdü vera’ halinden daha üstün görerek, vera’ halinde ibka olduğunu, zühdde ise hepsini bırakmak gerektiğini söylemiştir. ¹⁶⁶

Mısırlı mutasavvıf Ali Havâs Berlisî (ö.941/1534) zühd konusunu mal toplayıcılığı bağlamında değerlendirmiş ve hiçbir dervişin bir yıllık yiyeceğini toplayıp yığma hakkı olmadığını söylemiştir. O kişi bu toplanan malların bekçisi değildir, Allah’ın da kendisine bu yönde bir emri yoktur. ¹⁶⁷

Zühd konusunda buraya kadar yapılan açıklamaları kısaca özetlemek gerekirse;

- Zühd dünyaya rağbet etmemektir, ancak helâl olan şeyleri de haram etmemek gerekir.
- Zahidler yeme-içme ve giyinme konusunda son derece kanaatkâr davranmışlardır.
- Zühd hayatında hevaya uymamak ve uzun emelli olmamak esastır.
- Dünyalık malı elde edince sevinmemeli, kaybedince de üzülmemelidir. Önemli olan mal sahibi olmak veya olmamak değil, bunların kalpte yer etmemesidir.
- Zahidler gelirlerinin artan kısmını cömertçe dağıtmışlardır. Mal toplayıcısı olmaktan kaçınmışlardır.
- Evlerinde zorunlu ihtiyaç duydukları birkaç parça eşyadan fazlasını bulundurmamışlardır.
- Yersiz konuşmaları terk etmişlerdir.

¹⁶⁵ Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 191.

¹⁶⁶ Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 247.

¹⁶⁷ Şa‘rânî, *Tabakât*, Cilt 2, 281.

Tasavvufta bir sülûk uygulaması olan zühd aşaması Mevlânâ'ya göre mevhum benliğin arzu ve isteklerini kontrol altına almak için girilen mücahede dönemidir.¹⁶⁸ Zühd aşamasında yapılanlardan maksat sâlikin gönlünde ilâhi aşkın uyanmasıdır. Mevlânâ'ya göre aşk ile sonuçlanmayan zühd kısırdır ve sâliki hakikate ulaştırmamaktadır.¹⁶⁹ Aşk, insanın asıl benliği ve Allah arasındaki bağıdır ve insan bu bağ vasıtasıyla yücelerek mevhum benliğinin sınırlarından kurtulmaktadır.¹⁷⁰ Reynold A. Nicholson ise aşkı insan nefsinin kendi mahiyet ve kaderini idrake zorlayan ilâhî bir ilham olarak tanımlamaktadır.¹⁷¹ Tasavvufun ana hedefi kişinin Allah'a tam bir kullukla bağlanması ve ilâhî aşka ulaşması için zühd önemli bir aşamadır.

Günümüzde Müslümanların hayat tarzlarına baktığımızda buraya kadar anlatılanların çok farklı bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Herkes dinî hayatında tasavvuf yolundan ilerlemeyebilir, ancak yine de kişilerin dünyaya karşı tok gözlü olmasının toplumsal huzura katkısı da yadsınamayacak bir gerçektir. Toplumumuzda özellikle son dönemde zühd kavramıyla ifade edilen dünyaya rağbet etmeme olgusunun tam aksine keskin bir dünyevileşme gözlenmektedir. Dünyevileşmeyi dinî yönelimleri zayıflatacak biçimde bilinçli veya bilinçsizce dünyaya yönelmek olarak tanımlayabiliriz.¹⁷² Özellikle ekonomiyle ilgili konularda dinin gereklilikleri ve dünyevî olgular arasında net bir çelişki ve gerilim mevcuttur.¹⁷³ Modern dünyanın insana dayattığı tüketim alışkanlıkları ile İslâm'ın değerlerinin çeliştiği toplumca da kabul edilmektedir.¹⁷⁴ Burada dünyamızdaki siyasî, ekonomik ve teknolojik gelişmeler dolayısıyla yaşanan “küreselleşme” sürecinin etkilerinden de bahsetmek gerekmektedir.¹⁷⁵ Günümüzde toplumların birbiriyle iletişimi zaman ve mekan unsurlarıyla kısıtlı değildir. İletişim hızı ve bilişim teknolojileri ile dünya büyük bir

¹⁶⁸ Küçük, *Mevlânâ*, 660.

¹⁶⁹ Küçük, *Mevlânâ*, 663.

¹⁷⁰ Küçük, *Mevlânâ*, 667-668.

¹⁷¹ Reynold A. Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, çev. Mehmet Dağ vd. (PDF: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978), 99.

¹⁷² Üsâme Yıldırım, *Vehn Hadisi ve Dünyevileşme*, (Aksaray, T.C. Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 97.

¹⁷³ Bahattin Akşit vd. *Türkiye’de Dindarlık, Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 444.

¹⁷⁴ Akşit vd. , *Türkiye’de Dindarlık*, 450.

¹⁷⁵ Ümit Aktı, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din*, (İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 22-26.

köy haline gelmiştir. ¹⁷⁶ Bu durum toplumlar arasında kültürel iletişimi de beraberinde getirmektedir. Küreselleşmeyle birlikte tüketim ve onun getirdiği bir yaşam biçimi yerleşmekte, tüketim yüceltilmektedir. Toplumlar adeta tek bir pazar oluşturmakta, bu benzeşme hayatın merkezine tüketimi ve ona ilişkin marka ve sembolleri koymaktadır. Bu marka ve sembollerin etrafında ise yeni hayat tarzları ve kimlik yapıları inşa edilmektedir. ¹⁷⁷ Bireyin satın aldığı ürünün markası onun adeta kimliğini yansıtmakta, aynı markayı kullanan diğeriyle kendini bir hissederek bir aidiyet oluşturmaktadır. Eskiden sadece ihtiyaçlar için alışveriş yapılırken günümüzde aslında o olmadan gayet rahat yaşayabileceğimiz ihtiyaç dışı pek çok ürün alışveriş listemize dahil olmaktadır. İnsanlar boş zamanlarında aile ve dostluk-komşuluk bağlarını güçlendirecek davetler, ziyaretler yerine alışveriş yapmayı tercih eder hale gelmişlerdir. Tüketim ekonomik bir olay olmanın dışına çıkarak sosyo-kültürel bir olgu haline gelmiştir. ¹⁷⁸ Oysa Kur'ân-ı Kerîm'de israf da cimrilik de hoş görülmemekte ve bu ikisi arasında bir denge kurulması istenmektedir. ¹⁷⁹ Dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, insanlar arasında bir övünme, mal ve evlatta çokluk yarışından ibaret olarak tanımlanmaktadır. ¹⁸⁰ Müslümanlara dünya hayatının çekiciliğine göz dikmemek öğütlenmekte, Rabbin vereceği nimetlerin daha hayırlı ve kalıcı olacağı belirtilmektedir. ¹⁸¹ Dünya hayatı bir suya benzetilmiş, o su sayesinde bitkilerin yeşerdiği ve daha sonra rüzgarın savurduğu çer-çöp olduğu anlatılmıştır. ¹⁸²

Tüm bu açıklamalardan genel bir sonuç çıkarmak gerekirse bir Müslüman için dünyevileşmek âhireti kaybetmek anlamına gelmektedir. Bu sebeple toplumdaki gelişmelerin akışı içinde sürüklenmemek için bilinçli ve dikkatli davranmak zorunluluğu vardır. Ancak Hz. Peygamberin hadis-i şerifinde yer aldığı üzere dünyada Müslümanlar için dinen helal edilmiş olanı da haram etmemek gereklidir. Dindarlık pasif bir hayat tarzını benimsemek anlamına gelmemektedir. Kişi başkalarına muhtaç olmamak için çalışmalı ve kazanmalıdır. Esas olan “El işte, gönül Hak'ta” olmaktır.

¹⁷⁶ Aktı, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din*, 45-46.

¹⁷⁷ Aktı, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din*, 75-76.

¹⁷⁸ Aktı, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din*, 76.

¹⁷⁹ el-Furkân, 25/67.

¹⁸⁰ el-Hadîd, 57/20.

¹⁸¹ et-Tâhâ, 45/131, el-Kasas, 28/60, el-A'lâ, 87/16-17.

¹⁸² el-Kehf, 18/45, el-Yunus, 10 /24.

¹⁸³ Gerçek zâhidlikte dünyevî hayatı tamamen terk etmek değil, kalbe sokmamak esastır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mesnevi'sinde geminin yüzmesi için su gerektiğini, ancak suyun geminin içine girmesi durumunda geminin batacağını belirtmektedir. Dünya sevgisi ve hırsı gönle girdiği zaman insanın manevî olarak helâk olmasına yol açacağı bilinmelidir.¹⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de "Eğer aileniz, mallarınız, ticaretiniz ve meskenleriniz size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevimli ise Allah buyruğunu gerçekleştirinceye kadar bekleyin. Allah günaha sapan kimseleri hidayete erdirmez" buyurmaktadır. Bu ayetten de anlaşılacağı üzere inancımız ve mücadelemizin dünyevi kazanımlarımızdan daha öncelikli olması, hayatımızı bu şuurla yaşamamız gerekmektedir.

2.4. AHLÂK

Ahlâk kelimesi Arapça'da "Karakter, yaratılış, huy" anlamlarına gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur¹⁸⁵ ve İslâmi kaynaklarda ahlâk terimi iyi ve kötü huyları ifade etmektedir.¹⁸⁶ Bireylerin güzel ahlâk sahibi olmasının toplumsal düzeni sağlamak için ne kadar önemli olduğu bilinmekte olup insanlık tarihinde hem doğu hem de batı düşüncesinde ahlâk kavramı sorgulanmış ve konu çok çeşitli yönlerden irdelenmiştir. İslâm'da ise müslümanların sahip olması istenilen ahlâkın mahiyeti Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerinde ve Hz. Peygamberin hadîs-i şeriflerinde açıkca yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamberin üstün bir ahlâka sahip olduğunun¹⁸⁷ belirtilmesi ile O'nun aynı zamanda müslümanlar için bu konuda yaşayan en önemli örnek olduğu da anlaşılmaktadır. Hz. Âişe'den rivayet edildiği üzere Hz. Peygamber'in ahlâkı Kur'ân ahlâkıdır.¹⁸⁸ Bunun yanı sıra Hz. Peygamber de

¹⁸³ Mehmet Demirci, *Hadislerle Tasavvuf Kültürü*, (İstanbul, Vefa Yayınları, 2009), 156.

¹⁸⁴ Demirci, *Tasavvuf Kültürü*, 156.

¹⁸⁵ Lisân'ül-Arab, "خلق".

¹⁸⁶ Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2024).

¹⁸⁷ el-Kalem 68/4.

¹⁸⁸ Mehmet Sofuoğlu, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, (PDF: İrfan Yayıncılık, 1988) Cilt 2, 385. "Sa'dub'nu Hişâm İbn Âmir'den rivayetle; Hz.Âişe'ye sordum: Ey Mü'minlerin anası ! Bana Resûlullah'ın ahlâkından haber ver dedim. Sen Kur'ân okumuyor musun dedi. Evet, okuyorum dedim. Allah'ın peygamberinin ahlâkı Kur'ân'dan ibaret idi dedi."

kendisinin güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini ifade etmiştir.¹⁸⁹ Hz. Peygamber'den günümüze ulaşan pek çok hadîs-i şerifte İslamın ahlâk yaklaşımı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Hz. Peygamber mü'minlerin iman bakımından en mükemmelinin ahlâkı en güzel olan kişiler olduğunu söylemiştir.¹⁹⁰ Müslümanın tarifini yaparken "Elinden ve dilinden diğer müslümanların güvende olduğu kişi" diyerek bu konuda güzel ahlâkın belirleyici olduğunu vurgulamıştır.¹⁹¹

Tasavvufî hayatta ahlâkın ne şekilde yer aldığına bakacak olursak, hemen hemen tüm sünnî mutasavvıflar ibâdetler kadar ahlâkî faziletlerin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî (ö.295/908) "Tasavvuf ne bir takım merasimler ne de bilgi yığınidır; aksine tasavvuf yalnızca ahlâktır." demiştir.¹⁹² Tasavvufî ahlâkın temelinde yaratılanı yaratandan ötürü sevmek, nefsi dizginlemek ve ihtiyaçlarını asgariye indirmek, zühd, riyâzet, tevekkül, rıza, teslimiyet, kalbin tasfiyesi, ahlâkın güzelleştirilmesi, ayrıca bütün insanlığı kucaklayan bir sevgi yatmaktadır.¹⁹³

Sufiler nefsi kibir, kıskançlık, öfke, kin, cimrilik gibi kötü huyların ve günahların kaynağı olarak görmüşlerdir. Günahlar halis bir tövbe ile kötü huylar da riyâzet ve mücâhede ile giderilir.¹⁹⁴ Tasavvufta nefse karşı verilmesi gereken bu savaş, iradeyi hür kılarak insanın Allah'a yakınlaşmasını engelleyen bedenî ve dünyevî bağımlılıklarından kurtulmasını ve ahlâkî mükemmelliğe ulaşmasını sağlar.¹⁹⁵ Şah Şucâ' Kirmânî (ö.276/889) güzel ahlâkın alâmetinin kimseye ezâ ve cefâ vermemek ve başkalarından görülen ezâ ve cefaya katlanmak olduğunu ifade etmiştir. Kısaca kimseyi incitmemek ve kimseden incinmemek esastır.¹⁹⁶ Hasan-ı Basrî (ö.110/728)

¹⁸⁹ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, çev. Doç.Dr. Vecdi Akyüz (PDF: Beyan Yayınları, 1994) Cilt 4, 255."İmam Malik'e Resûlullah'ın "ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" buyurduğu rivayet edildi."

¹⁹⁰ Mehmet Emin Özafşar (ed.) vd. *Hadislerle İslam*, (PDF: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013) Cilt 3, 13. "Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır." (D4682 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15).

¹⁹¹ Özafşar (ed.) vd. *Hadislerle İslam*, Cilt 3, 557. "Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Müslüman, dilinden ve elinden diğer Müslümanların güvende olduğu kimsedir..." (B10 Buhârî, İmân, 4; M162 Müslim, İmân, 65).

¹⁹² Özköse, *Tasavvuf*, 373.

¹⁹³ Özköse, *Tasavvuf*, 370.

¹⁹⁴ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2020), 259-260. Özköse, *Tasavvuf*, 374.

¹⁹⁵ Özköse, *Tasavvuf*, 374.

¹⁹⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, 411.

Kur’ân-ı Kerîm’deki “Elbiseni temizle.” meâlindeki ayeti ¹⁹⁷ “Huyunu güzelleştir.” şeklinde tefsir etmiştir.¹⁹⁸

Bu bağlamda İmâm-ı Şa’rânî’nin kısa adı ile Tabakatü’l-Kübrâ isimli eserinde ahlâk başlığı altında edep ve ihlâs kavramları üzerinde durmak istiyoruz.

2.4.1. EDEP

Edep kelimesi Arapça’da “İyi davranış, incelik, kibarlık.” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁹ Tasavvuf erbabına göre edep kelimesinin gerçek manası bütün hayır ve erdemlerin toplamıdır. ²⁰⁰ İlk dönem sufilerinden Celâcîlî Basrî (ö.?) tevhidin imanı, imanın şeriatı, şeriatın edebi gerektirdiğini, edebi olmayanın şeriatının, şeriatı olmayanın imanının, imanı olmayanın tevhidinin olmadığını söylemiştir. ²⁰¹ İbn Mübârek’in (ö.181/797) edebin azının ilmin çoğundan değerli olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. ²⁰² Ebû Nasr Serrâc Tûsî (ö.378/988) halkın edeb konusunda üç derecesi olduğu ifade eder:

1. Dünya ehli edeb deyince fesahât, belagât, yöneticileri eğlendirme, şiir ve sanatkârlık gibi şeyleri anlarlar.
2. Dindarlar riyâzat, kalbi temizlemek, şeriate tam uymak, şehveti terk etmek, helal oluşu şüpheli işlerden kaçınmak, Allah’ın buyruklarını yerine getirmek ve iyilikte yarışmak olarak değerlendirirler.
3. Seçilmişlerin edebi kalp temizliği, sırlara riâyet etmek, ahde vefâ, vakti muhafaza etmek, akla gelen düşüncelere, vârid ve ilham türü uyarılara değer vermemek, iç ve dış dengeyi korumak, kurb makamında, huzur ve vuslat anlarında edebe sarılmaktır. ²⁰³

Edebe verilen önem sebebiyle mutasavvıflar yaşadıkları sürece yaptıkları tüm fiillerde edebe ve sohbet âdâbı, misafir olma âdâbı, yemek yeme âdâbı, söz söyleme

¹⁹⁷ el-Müddesir, 74/4.

¹⁹⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, 411.

¹⁹⁹ *Lisân ’ül-Arab*, “أدب ”

²⁰⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 472.

²⁰¹ Kuşeyrî, *Risâle*, 473.

²⁰² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, çev. Prof.Dr. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul, Erkam Yayınları, 2019), 164.

²⁰³ Tûsî, *el-Lüma’*, 164.

ve susma âdâbı, isteme ve istemeyi terk etme âdâbı gibi belirlenmiş tüm âdâblara uymaya özen göstermişlerdir.²⁰⁴ Edebe aykırı davranmanın ise sufiyi yolundan ettiği söylenmiştir. Bu konuda Abdullah b. Mübârek (ö.181/797) edepte gevşeklik gösterenin sünnetlerden mahrum kalmakla, sünnette gevşeklik gösterenin farzlardan mahrum kalmakla, farzlarda gevşeklik gösterenin ma'rifetten mahrum kalmakla cezalandırılacağını söylemiştir.²⁰⁵ Ebû Ali Dekkâk (ö.405/1015) müridin edep dairesinden çıkması halinde geldiği yere geri döneceğini; kulun itaatiyle cennete, itaatteki edebiyle Allah'a ulaşacağını ifade etmiştir.²⁰⁶ Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ise kulluk etmenin edep dairesinde olmak, isyan etmenin ise edepsizlik etmek olduğunu söylemiştir.²⁰⁷ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.672/1273) edep nedir diye sorulacak olursa her edepsizin edepsizliğine sabır ve tahammül göstermek olduğunu ifade etmiştir. Bir başkasının kötülüğünden şikayet eden kişinin huyunun kötü olduğunu, iyi huylunun ise kötü huylulara ve fena tabiatlılara tahammül ettiğini belirtmiştir.²⁰⁸ Mevlânâ, insanın içine gam, sıkıntı, kaygı ne gelirse bunun sonunu düşünmeme korkusuzluğundan yani edepsizlikten²⁰⁹ ve küstahlıktan geldiğini söylemiştir. Burada Mevlânâ insanın iç huzursuzluğu ile edepsizlik arasında bir bağlantı kurmaktadır.²¹⁰

İmâm-ı Şa'rânî'nin Tabakatü'l-Kübrâ isimli eserinde alim ve mutasavvıfların edebi konusunda çok sayıda örnek verilmiştir. Şimdi bu örnekleri inceleyelim:

Tasavvufta ihtiyaçları insanlardan değil Allah'tan istemek esastır. Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'in (ö. 13/634) devesine binmiş iken yuları yere düşse bile kendisinin inip aldığı ve kimseden yardım istemediği, kendisine bunun sebebi sorulduğunda Hz. Peygamberin kendisine insanlardan bir şey istememeyi tavsiye ettiğini söylediği rivayet edilmiştir.²¹¹ Hz. Alî b. Ebî Tâlib (ö.40/661) bu konuda kişinin iyilik ettiğinin

²⁰⁴ Hücvîrî, Keşfu'l-Mahcûb, 396-421.

²⁰⁵ İzzeddin Mahmûd b. Ali Kâşânî Natanzî, *Tasavvufun Ana Esasları*, çev. Hakkı Uygur, (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2012), 204.

²⁰⁶ Kâşânî, *Tasavvuf*, 204-205.

²⁰⁷ Kâşânî, *Tasavvuf*, 204.

²⁰⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*, çev. Veled Çelebi İzbudak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 543.

²⁰⁹ Küçük, Mevlânâ, 542.

²¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevi*, 5.

²¹¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 32.

emiri, ihtiyacını belli etmezse eşiti, ihtiyacını belli ederse esiri olduğunu ifade etmiştir.

²¹² Selmân-ı Fârisî'nin (ö.36/656) ömrünün son zamanlarında ihtiyar ve yorgun iken, ayrıca bir çok beldenin valisi olduğu halde kendi eşyasını kendisinin taşıdığı ve yardım taleplerini kabul etmediği söylenmiştir. ²¹³ Ahmet er-Rıfâî (ö. 578/1182) yolunun istememek, geri çevirmemek ve yığmamak üzerine bina edildiğini ifade etmiştir. ²¹⁴ Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed el-Mürsî (ö.686/1287) bir dervişe nefisini düşünerek birinden bir şey almasının yakışmayacağını, bir şey verilirse mutlaka o verenin alacağı sevabı düşünerek almasını öğütlemiştir. Eğer kişinin elinden gelirse o aldığına bir karşılık vermesini, alırken nefisini temizleyerek verileni almasını, aksi takdirde hiç bir şey almaması gerektiğini ifade etmiştir. ²¹⁵

Bir mü'minin en başta sahip olması gereken edep Allah'a karşı olan edeptir. Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/653) bir kimsenin Allah'ın hükmü için "keşke böyle olmasaydı" demesindense ağzında kor ateşi söndürmesinin daha hayırlı olduğunu ifade etmiştir. ²¹⁶ Hasan-ı Basrî (ö.110/728) bir kişi Allah'a itaat ediyorsa o kişiyi sevmenin zorunlu olduğunu, salih kişileri sevenin Allah'ı sevmiş olacağını beyan etmiştir. ²¹⁷ Burada sevginin ahlâkına ilişkin güzel bir örnek verilecek olursa Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) ile Ebu Abdullah et-Tartusi arasında geçen bir olay zikredilebilir; İbn Arabî Tilimsan'da Tartusi ile tanışmış ve sohbet esnasında Tartusi'nin İbn Arabî'nin sonsuz saygı beslediği Ebu Medyen'i tenkit eder bir tavır takınması İbn Arabî'yi kızdırmıştır. O gece rüyasında İbn Arabî Hz. Peygamberi görür ve Hz. Peygamber ona neden Tartusi'ye kızdığını sorar. İbn Arabî Tartusi'nin Ebu Medyen'e kızması sebebiyle olduğunu söyler. Hz. Peygamber Tartusi'nin Allah'ı ve Resul'ünü sevip sevmediğini sorunca İbn Arabî muhakkak ki sevdiğini söyler. Hz. Peygamber bunun üzerine İbn Arabî'ye "neden Ebu Medyen'e kızdığı için Tartusi'ye kıızıyorsun da Allah ve Peygamberini sevdiği için sevmiyorsun" diye sorar. ²¹⁸ Bu soru İbn Arabî'ye de daha sonra rüyasını anlattığı Tartusi'ye de bakış açılarını

²¹² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 39.

²¹³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 36-37.

²¹⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 252.

²¹⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 2, 39.

²¹⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 45.

²¹⁷ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 58.

²¹⁸ Claude Addas, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, çev. Atila Ataman (İstanbul: Sufi Kitap, 2020), 154.

değiştirtecek bir ders niteliğindedir. Böylece Allah'ı sevmenin yanı sıra O'na iyi kul olanların da sevilmesinin edepten olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Allah'ın değer verdikleri de edeple anılmak durumundadır. Saîd b. Müseyyeb'in (ö.94/713) Allah katında yüce ve büyük olan şeyleri küçültmüş olmamak için mescide mescidcık, mushafa mushafcık denmemesi gerektiğini söylediği rivayet olunmuştur.²¹⁹

Mutasavvıflar dünya hayatının bir imtihan olduğunun bilinci ile başlarına gelen kötü olaylara da sabretmeyi ve şikayet etmemeyi önemli bir edep olarak değerlendirmişlerdir. Süfyân es-Sevrî'nin (ö.161/778) kendisine gelerek başından geçen kötü olayı anlatan birine "Allah'ı şikayet etmek için benden daha bayağı birini bulamadın mı" dediği rivayet edilir.²²⁰

Bunların yanı sıra Şeyh Ebu'l Fazıl Ahmedi (ö.945/1538) Allah'ın yarattıklarından hiç birine sövmemek gerektiğini söylemiştir. Çünkü kimse kendisinin sonunun nasıl olacağını bilmemektedir. Birini hedef alıp sövdüğü vakit aslında kişi kendine sövmektedir. Çünkü insanoğlunun aslı bir, kaynağı aynıdır.²²¹

Tasavvufta halkın yaptığı kötü fiiller için son derece edepli karşılık vermek esastır. Ali Zeynelâbidîn'in (ö.94/712) kendisi aleyhine konuştuğunu duyduğu kişiye, eğer söyledikleri doğruysa Allah'tan bağışlanma dilediğini, eğer söyledikleri yanlışsa Allah'ın onu affetmesini söylediği rivayet edilmiştir.²²² Mescidde oturduğu bir gün kendisine demediğini bırakmayan bir adama karşılık vermeyip kendisinden hoşuna gitmeyecek bir söz duyamayacağını söylemiştir.²²³ Yine bir gün mescide giderken birisi gelip ona sövmeye başlayınca hizmetlileri adamı engellemeye çalışmışlar, ancak Zeynelâbidîn onları durdurmuş ve adama "gizli kalan tarafının onun bildiklerinden fazla olduğunu" söylemiş, tüm bunları bırakıp ihtiyacını söylemesini istemiş, üzerindeki cübbeyi çıkarıp adama vermiş ve bin dirhemden fazla yardım edilmesini emretmiştir.²²⁴

²¹⁹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 59.

²²⁰ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 93.

²²¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 2, 308.

²²² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 60.

²²³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 60.

²²⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 61.

Bir mü'minin mü'min kardeşine hüsnü zan beslemesi de edepten sayılmıştır. İmâm-ı Şâfiî (ö.204/820) Allah'tan sonunu iyi bitirmesini dileyen bir kişinin halka karşı iyi zan beslemesi gerektiğini söylemiştir.²²⁵ Ca'fer es-Sâdık (ö.148/765) kişinin bir mü'min kardeşine ait hoşlanmadığı bir iş duyması halinde, birden yetmişe kadar özür kapısı araması gerektiği, eğer bulamazsa belki kendisinin bilmediği bir özrü olduğunu düşünerek konuyu kapatması gerektiğini belirtmiştir.²²⁶ Yine başka bir konuşmasında, kişi mü'min kardeşinden anlayamadığı bir söz duyarsa bunu daha iyi bir mana bulamayacak kadar iyiye yormak gerektiğini, o sözlerdeki anlaşılamayan manayı değil, kendi nefsinin töhmet altına alması gerektiğini ifade etmiştir.²²⁷ Mûsâ el-Kâzım (ö.183/799) kişinin arkadaşı eğer kalbine sıkıntı verirse önce kişinin kendi nefesine eğilmesini, eğer bir kusurunu anlarsa hemen tövbe etmesini, eğer kendisi doğru yolda ise o arkadaşının yoldan saptığını, ama hemen ondan ayrılıp yalnız bırakmamasını, Allah'tan bir inkişaf beklemek gerektiğini söylemiştir.²²⁸

Tasavvufta halkın dedikodusunu etmemek de önemli bir edeptir. Vehb b. Münebbih'in (ö. 114/732) kendisi için başkasının ettiği kötü sözü ileten kişiye şeytanın gönderecek ondan başka elçi bulamadığını mı sorup yanından ayrıldığı, kötü sözü söyleyen kişi ile karşılaştığında ise onu yanına oturttuğu rivayet edilmiştir.²²⁹ Münebbih, şirkten sonra en büyük günahın insanlarla eğlenip alay etmek olduğunu da belirtmiştir.²³⁰ Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735) arkadaşlarından kendisi hakkında hoşlarına gitmeyen şeyi yüzüne söylemelerini, eğer bir kimse din kardeşinde sevmediği bir şey görüp de yüzüne karşı söylemezse ona nasihat eden bir kardeş olamayacağını söylemiştir.²³¹

Sufiler halkın ayıbını görmeyi bir eksiklik olarak değerlendirmişlerdir. Tebeu't-tâbiinden Mis'ar b. Kidâm (ö.156/772) "insanların en ârifi onların ayıbına karşı şaşkınlıktır" demiştir.²³² Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) Hızır A.S.'ın Musa A.S.'a

²²⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 95.

²²⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 62.

²²⁷ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 63.

²²⁸ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 72.

²²⁹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 76.

²³⁰ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 76.

²³¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 77.

²³² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 108.

kimseyi günahından dolayı ayıplamaması tavsiyesinde bulunduğunu rivayet etmiştir. ²³³ Serî es-Sakatî (ö.251/865) bir insanın kendi nefsini bilmemesi ve halkın ayıbını görmesinin amelleri boşa çıkaracağını, kalpleri bozacağını, kulu hızlı bir şekilde helaka götüreceğini, üzüntüye boğacağını, cezayı çabuklaştıracığını, rıyayı sevdireceğini, baş olma hevesine kaptıracağını ve kendini beğenmeye sevk edeceğini söylemiştir. ²³⁴ Medyen b.Ahmed Eşmûnî'nin (ö. 862/1457) dervişlerinden birini bir iş için gönderdiği, dervişin yolda elinde şarap şişesi olan birini gördüğü ve o şişeyi alıp parçaladığı, bunun üzerine Eşmûnî'nin o derviş tekeden attığı söylenmiştir. Bunun sebebi sorulduğunda o dervişin böyle bir iş yapmasının sebebinin o kötü şeye gözünün gitmesi olduğunu, halbuki bir dervişin bakış mesafesinin ayak ucunu geçmemesi gerektiğini ifade etmiştir. ²³⁵ Ali Seyyidi (ö.801/1398) mü'min kardeşini dünya ayıplarından birine bulansa da ayıplamamayı tavsiye etmiştir. Çünkü o kişi belki mazlumdur ve Allah'ın yardımı ona ulaşır, belki günahkârdır ve bir ikab ile Allah onu temize çıkarır, herhangi bir işe müptela olmuştur ve Allah onun ecrini verecektir. Her durumda mü'min kardeşini ayıplamanın yersiz olduğunu söylemiştir. ²³⁶

İslam Dininde cömertliğin ve misafir ağırlamanın önemi büyüktür. Tâbiînden Ubeyd b. Umeyr'in (ö.140/757) eve gelen misafirin ev sahibi üzerinde üç hakkı olduğunu söylediği rivayet edilmiştir: Ev sahibi misafiri bir işe zorlayamaz, ona helal yedirmek zorundadır, namaz vakitlerini kaçırtmamalıdır. ²³⁷ Tebeu't tâbiînden Abdullah b. Mübârek'in (ö.181/797) canı bir şey istese dahi misafir bulmadan yemediği, sebebini soranlara "Âhirette misafirle yenen yemeğe hesap verilmeyeceğini duyduğunu" söylediği, çok misafiri olduğu ve onlara bol sofralar kurduğu, bu sofralar için bir veya iki dananın pişirildiği rivayet olunmuştur. ²³⁸ Ebû Hafs Amr el-Haddâd en-Nisâbûrî (ö.260/874) kişinin cömert sayılabilmesi için verdiği hediyenin ardında gözünün kalmaması hatta verdiği tutarı kalbine dahi getirmemesi gerektiğini söylemiştir. ²³⁹

²³³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 105.

²³⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 138.

²³⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 2, 191.

²³⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 2, 49.

²³⁷ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 73.

²³⁸ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 110.

²³⁹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 151.

Tasavvuf öğretisi bir kişinin diğer insanlara karşı olan davranışlarında da son derece edep üzere olmasını öngörmektedir. Abdullah b. Avn (ö. 151/768) akıllı olan bir kişinin bir başkasını hatası için azarlamasının yakışık almayacağını, kim birini azarlarsa daha şiddetlisini başkasından işiteceğini söylemiştir. Ayrıca Abdullah b. Avn'ın hiç kimse ile alay etmediği, kendi halinde nefsi ile meşgul olduğu, diline sahip olduğu (rastgele konuşmadığı) rivayet edilmiştir.²⁴⁰ İnsanların mutlaka eksik taraflarının olacağı bilinciyle Fudayl b. İyâz (ö.187/803) ayıpsız din kardeşi arayanın kardeşsiz kalacağını söylemiştir. Kendi dönemindeki kardeşlik bağlarından şikayet ederek, daha eski dönemlerde kişilerin vefat eden Müslüman kardeşinin dul ve yetimlerine aynı kendi ailesine baktığı gibi baktığını iletmiştir.²⁴¹ Serî es-Sakatî (ö. 251/865) bir kimsedeki istidrac alametinin kişinin kendi ayıbını bırakıp da başkasının ayıbı ile uğraşması olduğunu, bir kimse kendi nefsini terbiye edemiyorsa başkasını terbiye etmekten de aciz olduğunu söylemiştir.²⁴² Öte yandan, Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) diğer insanlara karşı kibirli davranmanın ve kendini beğenmenin kişiyi Allah'tan uzaklaştırdığını ve insanları hor görmenin tedavi edilemez bir hastalık olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda kişinin kemâl derecesini bulması için bir şeyin verilmesi veya verilmemesinin, izzet ve zilletin kalbinde eşit olması gerektiğini söylemiştir.²⁴³ İbrâhim el-Havvâs (ö.291/904) böbürlenmenin, çok mal ve evlat ile öğünmenin insanın rahatını kaçıracağını; kendini beğenmişliğin nefsin haddini bilmesine engel olacağını söylemiştir. Havvâs'a göre kibir doğruyu bulmaya engeldir ve cimrilik vera' halini öldürür.²⁴⁴ İlk devir sufilerinden İbn Atâ (ö. 309/922) tasavvuf yolunda yükselenlerin namazla, oruçla, sadaka ile veya mücahede ile değil, iyi huyla üstün derecelere vardığını belirtmiştir.²⁴⁵

Tasavvuf ehlinin sohbet ettiği kişilere göre bazı edepler belirlenmiştir. Muhammed Ebu'l-Mevahib Şazeli (ö. 851/1447) dünya ehli ile otururken kalbinde ahireti büyütmeyi ve onların dünyalıklarına kapılmamayı öğütlemiştir. Onun görüşüne göre âhiret ehli ile otururken Kur'ân'ın öğütlerine uyup Resulullah'ın edepli

²⁴⁰ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 118.

²⁴¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 127.

²⁴² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 138.

²⁴³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 158.

²⁴⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 177.

²⁴⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 175.

hareketlerini uygulamak ve ebedi alemleri yüceltmek gerekmektedir. Yöneticilerle otururken adalet ehli olmak, akıllı siyaset uygulamak, fikirlerini açıklarken edepli olmak, onların elinde bulunan şeylere karşı iffetli olmak lazımdır. Bilgili kimselerle otururken ise sahih rivayetlerle konuşmayı, hak mezheplerin belli sözleri dışına çıkmamayı, onlara karşı üstün görünmek için çekişmemeyi; tasavvuf ehli ile otururken onların hakiki hallerini görerek oturmayı, öncelikle iç edebi gözetmeyi tavsiye etmiştir. İrfan sahipleri ile otururken ise saygı ile konuşmak ve iyi edepli olmak şartıyla kişinin istediği gibi davranabileceğini, çünkü irfan ehli için her şeyin marifete dönük bir yüzü olduğunu söylemiştir.²⁴⁶

Tasavvufta yaratılanı Yaratandan dolayı sevmek düşüncesi dolayısıyla, hayvan sevgisi konusunda da mutasavvıflar önemli örnekler sergilemişlerdir. Ahmed er-Rifâî'nin (ö.578/1182) vücuduna sivrisinek konsa onu kovalamadığı, "Hakk'ın taksim ettiği kadar kanı içsin" dediği rivayet olunmuştur. Bir gün yanına gelip elbisesinin eteğine yatan kediyi uyandırmamak için eteğini kestiği ve namaza gittiği, dönüşte kedi kalkmış olduğundan kestiği parçayı tekrar elbisesine diktği söylenmiştir. Şehirde halk uyuz bir köpeği şehir dışına çıkarınca, Ahmet er-Rifâî'nin o köpeğe gölgelik yaptığı, şehirden yiyecek ve su götürüp hayvanı beslediği, yaralarını temizlediği, iyileştikten sonra yıkayıp saldığı anlatılmıştır. Bir müridini bit veya pire öldürürken gördüğünde "Seni Allah'a götüremem, öfkeni bittene, pireden çıkarıyorsun" dediği rivayet olunmuştur.²⁴⁷ Ahmet er-Rifâî'nin bir kötülüğe asla kötülükle karşılık vermediği, daima iyilik yaptığı da rivayetler arasındadır.²⁴⁸

2.4.2. İHLAS

İhlâs kelimesi Arapça kökenlidir ve sözlükte arınmak, temizlenmek, saflaşmak manasında hulûs/halâs kökünden türetilmiştir.²⁴⁹ Dinî terim olarak "ibadet ve iyilikleri sadece Allah rızâsı için yapmak" anlamındadır.²⁵⁰ İhlas samimiyet ve içtenlik anlamına da gelmektedir. İhlâsın tevhid inancının özü olması sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın varlık ve birliğini en özlü biçimde anlatan sureye İhlâs

²⁴⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 2, 145.

²⁴⁷ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 254.

²⁴⁸ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 255.

²⁴⁹ Lisân'ul-Arab, "خلص".

²⁵⁰ Süleyman Ateş, İhlâs, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Şubat 2024).

Suresi adı verilmiştir.²⁵¹ Tasavvufta ihlâs kavramı kişinin tüm eylemlerinde sadece Allah'ın rızâsını gözetmesi, riyâdan ve gösterişten uzak olması anlamındadır.²⁵² Kur'ân-ı Kerîm'de halis dündarlığın yalnız Allah için olduğu buyurulmuştur.²⁵³ Hz. Peygamber de bir hadîs-i şerifte “Ameller niyetlere göredir.”²⁵⁴ buyurarak yapılan amelin halis niyetle yapılması halinde Allah nezdinde kabul olacağını belirtmiştir.

Mısır'lı sufilerden Zünnûn el-Mısırî (ö.245/859) üç şeyin ihlas alameti olduğunu söylemiştir; Kişinin gözünde halkın övmesinin ve yermesinin eşit olması, amel yaparken yaptığı ameli görmemek (çalışmak fakat çalışmaya değer vermemek), amelin âhirette sevap kazandırdığını unutmak.²⁵⁵ Ebû Bekr ez-Zekkak (ö. 290/902) bir muhlisin kendi ihlâsını görmesinin bir eksiklik olduğunu, Allah onun ihlâsını halis kılmak istediğinde o kişinin kalbinden ihlâsı görme duygusunu giderdiğini, bu durumda kul kendi gayreti ile muhlis değil, Allah'ın yardımı ile ihlâsa kavuşturulmuş bir kimse olacağını ve böyle kişilere muhlas (ilahî yardım ile ihlâsa ulaştırılmış) denileceğini söylemiştir.²⁵⁶ Huzeyfetu'l-Mar'âşi (ö. 207/822) ihlâsı, kulun eylemlerinin zâhirde ve bâtında eşit olması (dışın içe eşit olması) şeklinde değerlendirmiştir.²⁵⁷ Fudayl b. İyâz (ö.187/803) halk için amel etmenin şirk, halk için ameli (ve günahları) terk etmenin riyâ , ihlâsın ise bu iki durumdan da Allah'ın kişiyi selâmette kılması olarak değerlendirmiştir.²⁵⁸

İmâm-ı Şa'rânî'nin “Tabakatü'l-Kübrâ” isimli eserinde yer verdiği sahabe, alim ve mutasavvıfların ihlâs konusunda önemli fikirleri yer almaktadır. İkinci halife Hz. Ömer b. el-Hattâb (ö.23/644) âhirete ait işlerde zarar etmektense dünyaya ait işlerde zarar etmenin daha hayırlı olduğunu söylemiş, böylelikle bir mü'min için esas görevin

²⁵¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 169.

²⁵² Özköse, *Tasavvuf*, 389.

²⁵³ ez-Zümer, 39/3.

²⁵⁴ Buhârî, İman, 41. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 2, 66. “Ömer b. Hattab radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemdem işittim, buyuruyordu ki: Ameller(in kıymeti) ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur. Her kimin hicreti Allah'a ve Resulüne müteveccih ise hicreti, Allah'a ve Resulüne muntahidir.”

²⁵⁵ Kuşeyri, *Risale*, 361.

²⁵⁶ Şihâbuddin Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-Meârif)* çev. Dr.Dilâver Selvi (PDF: Semerkand Yayınları, 2010), 91.

²⁵⁷ Kuşeyri, *Risale*, 362.

²⁵⁸ Kuşeyri, *Risale*, 362.

Allah'ın rızasını kazanacağı işlerle âhirete hazırlanmak olduğunu beyan etmiştir.²⁵⁹ Hz. Ömer'in Allah'ın yolunda şehid olmak, Resulünün beldesinde ölmek konusunda dua ettiği de rivayet edilmiştir.²⁶⁰ Rebî' b. Huseym (ö.65/685) bir iş Allah için yapılmazsa yok olacağını belirtmiştir.²⁶¹ Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî (ö.157/774) kıyamette kulun dünyada geçirdiği her anın hesabının sorulacağını, bu durumda Allah'ı anmadığı bir an karşısına çıkınca pişman olup nefsinin parçalamak isteyeceğini, o vakitleri nasıl boşa harcadığından üzüntü duyacağını iletmiştir.²⁶² Fâtıma-i Nişâbüriyye (ö.223/837) bütün işlerini Allah için yapan ve Allah'ın her halini gördüğünün idraki ile yaşayan kişinin tam bir ihlâs sahibi olduğunu söylemiştir.²⁶³

İnançlarında ihlâslı olan mü'minler kayıplarından dolayı da üzülmemişlerdir. Urve b. Zübeyr'in (ö.94/713) ayağında bir yara çıktığı ve ayağının kesilmek zorunda kaldığı, her zaman oruçlu olduğu için ayağı kesilirken de oruçlu olduğu ve bu duruma üzülmeyeceği, ayağının teki kaldığı için Allah'a hamd ettiği rivayet olunmuştur.²⁶⁴

Mutasavvıflar insanlardan beklenti içinde olmamayı, yalnız Allah'tan istemeyi tavsiye etmişlerdir. Ubayd b. Umeyr (ö. 140/757) insanlardan bir şey beklememek ve övmelerini istememenin ihlâs alameti olduğunu söylemiştir.²⁶⁵ Bişr el-Hâfi (ö.227/841) iyi halini halkın duymasını isteyen ve tanınmak isteyen kişinin âhiretin tadını alamayacağını ifade etmiştir.²⁶⁶

İhlâslı mü'min günahları için yaptığı tövbede de içtenlikle davranmalıdır. Râbia el-Adeviyye'ye göre (ö.185/801) mü'min tövbe etmekle kurtulduğunu sanırken aslında o tövbe başka bir tövbeye muhtaç olmaktadır.²⁶⁷

Mü'min kulun helâl yeme konusundaki titizliği de dindeki ihlâsının bir parçasıdır. İbrâhim b. Edhem'in (ö.161/778) daima helal yiyecek aradığı, bulamadığı

²⁵⁹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 38.

²⁶⁰ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 37.

²⁶¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 30.

²⁶² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 86.

²⁶³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 122.

²⁶⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 59.

²⁶⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 83.

²⁶⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 133.

²⁶⁷ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 121.

zaman toprak yediği, çok az yeyip içtiği, sadece helal yemenin mümkün olmadığını söylediği rivayet edilmiştir. ²⁶⁸

Mü'minler ibadetlerini sadece Allah'ın rızasını kazanmayı isteyerek tam bir ihlâs ile yapmalıdır. Ali Zeynelâbidîn'in (ö.94/712) abdest aldığı zaman benzinin sarardığı, bunu sebebini soranlara "kimin huzuruna çıkacağımı bilir misiniz" diye cevap verdiği rivayet edilmiştir. ²⁶⁹ İhlâssız yapılan ibadetler için Mutarrıf b. Abdullah'ın (ö.207/822) güzel bir karşılaştırması vardır. Kendisi gecesini uyku ile geçirip pişman olarak sabahlamayı, geceyi ibadetle geçirip sabaha kendini beğenmiş olarak çıkmaktan daha fazla sevdiğini söylemiştir. Ayrıca Allah'tan ihlâs sahibi olduğunu iddia ettiği her amel için bağışlanma dilemiş, yalnız Allah'ın rızasını istediğini söylemiştir. ²⁷⁰ Şeyh Ebu'l Fazıl Ahmedi (ö.945/1538) bir kimsenin gerek dünyada gerekse âhirette amellerinin sevabına göz dikmesi halinde kulluk vasfının dışına çıkacağını, bu durumda ona sevap olmayacağını, kulluğun sadece Allah rızası için yapılması gerektiğini söylemiştir. ²⁷¹ Ebû Said Ahmed b. İsa el-Harrâz (ö.277/890) ibadetin verdiği tada kanmamak gerektiğini, bu tada dalma halinde rububiyeti unutma durumu olduğunu ifade etmiştir. Bu durumdan nasıl kurtulunulacağı sorusuna ibadeti Hakkın yardımını ile yaptığını bilmek ve nefsinden kesilerek Rabbine sığınmak şeklinde cevap vermiştir. ²⁷²

Dinî hükümleri samimiyetle uygulayan mü'minler emanete riayet konusunda da çok çarpıcı örnekler vermişlerdir. Tebeu't-tâbiîn'in ileri gelenlerinden Abdullah b. Mübârek (ö.181/797) Şam'da birisinden emanet aldığı kalemi geri vermeyi unutup Türkmenistan'ın Merv şehrine dönmüş, bunu hatırlayınca tekrar Şam'a giderek kalemi iade etmiştir. ²⁷³

Buraya kadar yapılan açıklamaları kısaca özetlemek gerekirse edep konusunda tasavvuf erbabı şunları önermiştir:

- İhtiyaçları kuldan değil Allah'tan istemeyi esas almışlardır.

²⁶⁸ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 129.

²⁶⁹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 60.

²⁷⁰ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 65.

²⁷¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 2, 307-308.

²⁷² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 168.

²⁷³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 111.

- Bir mü'min öncelikle Allah'a karşı edepli olmak zorundadır.
- Dünya hayatı bir imtihan olduğu için mü'minler başlarına gelen kötü olaylara sabretmeli ve şikayet etmemelidir.
- Halkın yaptığı kötü fiillere edeple karşılık verilmelidir.
- Bir mü'min mü'min kardeşine daima hüsnü zan beslemelidir.
- Halkın dedikodusu yapılmamalıdır.
- Halkın ayıbını görmek bir eksikliktir.
- Cömertlik etmek ve misafir ağırlamak bu yolun edeplerindendir.
- Diğer insanlara karşı olan davranışlar daima edep üzere olmalıdır.
- Tasavvuf ehli sohbet ettiği kişilerin durumuna göre davranmalıdır.
- Yaratılmış Yaratandan dolayı sevildiği için sadece insanlara değil, hayvan ve bitkilere de sevgi ve merhametle davranmalıdır.

İhlas konusundaki tavsiyeler de şunlardır:

- Bir mü'minin asıl görevi her işinde Allah'ın rızasını gözetmektir.
- Bir mü'min kayıpları sebebiyle üzülmemelidir.
- İnsanlardan beklenti içinde olmamak, yalnız Allah'tan istemek gereklidir.
- İhlâslı mü'min tövbelerinde de içtenlikle davranmalıdır.
- Mü'min her koşulda helal yemelidir.
- İbadetler sadece Allah'ın rızasını kazanmayı isteyerek yapılmalıdır.
- Emanete riayet edilmelidir.

Tüm bu açıklamalar ışığında İslam'da güzel ahlâkın yerinin ne kadar önemli olduğu anlaşılabilmektedir. Ancak günümüzde toplumumuzdaki duruma baktığımızda ahlâkî anlamda büyük bir dejenerasyon olduğu da gözlenmektedir. Ülkemizde giderek baskısını daha çok hissettiren yoğun iş hayatı ve ticari faaliyetlerin insanları sürekli mal, mülk, kâr ve para peşinde koşmak zorunda bırakması, hayatın her alanı için ihtiyaç duyulan parasal güç ve pratik gereklilikler insanlar üzerinde yoğun bir baskı

oluşturmaktadır. ²⁷⁴ Bu durumda insanlar dinî değerleri ile güncel hayatın gereklilikleri arasında kalmakta ve bir tercih yapmaya zorlanmaktadırlar. Amerikalı sosyolog ve teolog Peter Ludwig Berger bireyin din ile yoğrulmuş bilincinin onu evlilik hayatında veya çocuk yetiştirmede kontrol edebilse de iş meselelerinde aynı kontrolü sağlayamadığını söylemiştir. Evliliğinde eşine ihanet eden biri günah duygusu altında ezilirken, işyerinde hırsızlık yapma konusunda aynı duyarlılıkta olmayabilmektedir. Günümüzde bu tür “iki yüzlülük” örnekleri sıklıkla görülmektedir ancak modern kurumların yapısı bunu kaçınılmaz kılmaktadır. ²⁷⁵ Türkiye’de son çeyrek yüzyılda iyice kendini hissettiren seküler yaşam tarzı toplumun ana kültürel karakterlerinden biri haline gelmiştir. ²⁷⁶ Dinimizde ve toplumsal kültürümüzde insana dair önemli ahlâkî değerler olan doğruluk, dürüstlük, dindarlık, din kardeşliği (ki bu kavram günümüzde anlam ve değerini hızla kaybetmektedir), kanaatkarlık, yardımseverlik, merhametli ve saygılı olma gibi değerler süreç içerisinde yerini “özgür, bağımsız, maddi donanımlı, kimseye muhtaç olmayan, rekabetçi, güçlü hatta bencil, uyanık, faydacı, tüketici vb. birey (insan)” anlayışına bırakmaktadır. ²⁷⁷

Burada diğer bir konu da toplumsal yaşamda “bereket”, “tevazu”, kanaatkârlık” gibi kavramların yitirmeye başlanmasıdır. Tüketim toplumu alışkanlıkları ile kanaatkârlık giderek yok olmakta, insanlara sahip oldukları yetmemekte, sürekli biriktirme ve daha fazlasına sahip olma duygusu empoze edilmektedir. Hatta mevcut imkanlarıyla alım yapamayanların geleceklerini ipotek ederek tüketmeleri (kredi kartı / kredi kullanımı) teşvik edilmektedir. Diğer yandan Batılı anlamda rasyonel düşünme ve yaşamaya başlayan insanımız kazanmak ve vermek ilişkisini tamamen sekülerleştirerek “bereket”i hayatının dışında bırakmıştır. Halbuki İslam’da zekat gibi çok önemli bir toplumsal yardımlaşma aracı bulunmaktadır. Allah için verdikçe malın hem Allah tarafından bereketlenerek bu dünyada artacağı, hem de kirden arınacağı, âhirette de amel defterindeki karşılıkların çoğalacağı yer almaktadır. Oysa ki bugün toplumda yaygın olarak varlık kazanan

²⁷⁴ Akşit vd. *Türkiye’de Dindarlık*, 283.

²⁷⁵ Peter L.Berger, “Dinî Kurumlar”, çev. Adil Çiftçi, *dergipark*, Erişim 12.02.2024.

²⁷⁶ Behçet Batur, “Sekülerleşme Türkiye’de”, *Sosyal Araştırmalar*, Erişim 12.02.2024.

²⁷⁷ Batur, “Sekülerleşme Türkiye’de” .

rasyonelleşme eğilimi, verme-kazanma ilişkisini tamamen bu dünyaya yönelik kurmaktadır.²⁷⁸

Toplumu oluşturan bireylerin ahlâkî yapılarına bağlı olarak toplum huzur ve barış içerisinde yaşayabilecektir. Burada ahlâkî eğitimin çocukluk çağında ailede başladığını ve sonrasında okulda devam ettiği göz önüne alınarak aile ve okulun bireyin gelişiminde en önemli iki yapı taşı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak ülkemizde mevcut eğitim anlayışı ile çocuklar sadece dünyevi bir başarıya odaklanmakta ve ahlâkî zemin ihmal edilmektedir. Çünkü, bütün okul ve imtihan sistemi iyi bir lise ve üniversitede okumak ile iyi bir meslek sahibi olmaya endekslenmiş durumdadır. Çocuğun eğitim hayatı boyunca ahlâkî davranışlarını ödüllendiren hiçbir mekanizma bulunmamaktadır. Meslek sahibi olmak, para kazanmak bütün değerlerin önüne geçince, çoğu insan ahlâkî değerlerini bir yana iterek bunlar için her şeye katlanan bireyler haline dönüşmekte; artık ahlâkın dönüştürdüğü ve değiştirdiği insanlar değil, paranın dönüştürdüğü bir “yeni ahlâk” ortaya çıkmaktadır.²⁷⁹

Bu bilgiler ışığında günümüzde toplumsal yapımızı oluşturan ahlâkî değerlerimizi ve kişisel olarak da manevi kimliğimizi korumanın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de insanın en güzel şekilde yaratıldığı buyurulmaktadır.²⁸⁰ Allah insana kendi ruhundan ruh üflemiştir.²⁸¹ Başka bir ayette Allah’ın emaneti göklere, yer küreye dağlara yüklemek istediğini ama onların bunu yüklenemediği, insanın yüklendiği ifade edilmiştir.²⁸² (Burada “emanet” terimi tevhid kelimesi ve inancı, adalet, okuma-yazma, akıl ve yükümlü olma kabiliyeti olarak açıklanmıştır.)²⁸³ İnsan bu alemde Allah’ın halifesidir ve Allah’a muhatap sadece insandır. İnsanın bütün yaratılmışları kapsayacak şekilde komple bir varlık olması sebebiyle ulvilîğinin yanı sıra bazı bayağı davranışları da beraberinde getirmektedir ki insanoğlu bu iki kutup arasında gelip gitmeye elverişlidir.²⁸⁴ İbnü’l-Arabî insanı

²⁷⁸ Mustafa Tekin, “Batı’da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri”, *dergipark*, (Erişim 03.03.2024).

²⁷⁹ Tekin, *Sekülerlik*.

²⁸⁰ Et-Tîn, 95/4.

²⁸¹ el-Hicr, 15/29 ; es-Secde, 32/9.

²⁸² el-Ahzâb, 33/72.

²⁸³ Tefsir (Kur’ân Yolu), (Erişim 4.3.2024) el-Ahzâb, 33/72.

²⁸⁴ Mahmut Erol Kılıç, *Tasavvuf Düşüncesi*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2021), 223-224.

eşref-i mahlukat yani yaratılmışların en şereflişi veya varlığın gayesi saymaktadır. Ancak insanoğlu iradeli bir varlık olarak dünyadaki pek çok kötülüğün ve adaletsizliğin de kaynağı olmaktadır.²⁸⁵ İnsanın ahlâkî eğitimi bu açıdan çok önem kazanmaktadır. Eğitimlerini olgunluğa doğru yapan bireylerin oluşturduğu toplumlar yüce değerlerin hakim olduğu bir ortamda yaşarken, bu yönde eğitim almayan bireylerin oluşturduğu toplumlar tam tersi bir ortamda yaşayacaktır. İslâm tasavvufu insanı ahlâken yüceltmek üzere kurgulanmış bir eğitim metodu olup kaynağını Hz. Peygamberden almaktadır. Tasavvuf ilmi yukarıda örnekleri verildiği üzere yüzlerce kâmil insan yetiştirmiş ve onlar vasıtasıyla toplumları yönlendirmiştir. Bu kâmil üstadların ittifakla öğütlediğine göre eğitimin başı insanın önce kendisini tanımasıdır ve “bilinmeyene bilinenden hareketle gidilir” fetvasına göre halifesi olduğu Allah’a da insanoğlu kendini tanıyarak ulaşacaktır.²⁸⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ “Kuşkusuz Kitabı biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz” buyurmaktadır.²⁸⁷ Dolayısıyla dünya durdukça korunacak olan kitabın hükümleri müslümanlar için dünya durdukça geçerli olacaktır. Bu sebeple dünyada hangi gelişmeler olursa olsun Müslümanların bu hükümleri esas kabul ederek hayatlarını yönlendirmeleri, haktan ve hakkaniyetten ayrılmamaları gerekmektedir. Tüm bu açıklamalardan yola çıkılarak toplumumuzda pozitif ilimler kadar ahlâkî eğitime de önem verilmesinin elzem olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu konuda aileler, eğitim kurumları, devletin yetkili organlarının işbirliği yaparak ve özel tedbirler alarak ahlâkî eğitimin sağlam bir zemine oturtulması gerekliliği net bir şekilde görülmektedir.

2.5. İLİM

Arapça kökenli “ilim” kelimesinin anlamı sözlüklerde bilim ve bilgi olarak verilmiştir. Bu kelime bilgisizliğin karşıtı olarak da tanımlanmaktadır. “Bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması.” gibi anlamları da vardır.²⁸⁸ İlim, İslam dininde üzerinde önemle durulan bir kavramdır. Kur’ân-ı Kerîm’in ilk nazil olan ayeti “Oku” diye başlamaktadır. Başka

²⁸⁵ Ekrem Demirli, *İbnü’l Arabî Metafizîği*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2017), 292.

²⁸⁶ Kılıç, *Tasavvuf*, 225.

²⁸⁷ el-Hicr, 15/9.

²⁸⁸ Lisan’ül-Arab, “ علم “, Kutluer, *İlim*.

bir ayette “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” buyurulmaktadır.²⁸⁹ Bitip tükenmeyen bir hazine olarak ilim, hakkı ve bâtılı ayırmanın en önemli vasıtasıdır. Bir ayette Allah’ın ilmiyle her şeyi kuşattığı bildirilerek²⁹⁰ bir diğer ayette Hz. Peygamberden “Rabbim ilmimi artır” diyerek dua etmesi istenmektedir.²⁹¹ Ancak bilgili olan kulların Allah’tan gereğince korkacağı buyurulmakta²⁹², bu ayetten iyi bir mü’min olmak için ilim gerektiği anlaşılmaktadır.

İlmin önemi konusunda Hz. Peygamberin pek çok hadis-i şerifi bulunmaktadır. Bunlardan birinde Allah’ın hakkında hayır dilediği kimseye din konusunda anlayış vereceği buyurulmuştur.²⁹³ Diğer bir hadis-i şerifte sadece iki haslet sahibine gıpta edileceği, bunlardan birinin malını Allah yolunda harcayan kişi, diğerinin ise ilim ihsan edilen ve onunla amel edip başkalarına da öğreten kişi olduğu beyan edilmiştir.²⁹⁴ Bir mü’minin ölümünden sonra bütün amelleri kesildiği halde, üç amelin sevabının devam ettiği ifade edilmiştir. Bunlar; devam eden sadaka, faydalanılan ilim, kendisine dua eden iyi bir evlattır.²⁹⁵

İslam dini ilme ve tahsile çok önem verdiği için kısa zamanda İslam âleminde fıkıh, hadis, kelim gibi pek çok ilim dalları kurulmuş ve eski medeniyetlerden kalan bir çok kitap Arapça’ya tercüme edilerek daha da geliştirilmiştir.²⁹⁶

İslamın en büyük düşmanı cehalettir. Bu sebeple İslam cehalete karşı savaş açmış, İslam öncesi Arap sosyal hayatına cahiliyye ismi verilmiştir. Bedir Savaşında

²⁸⁹ ez-Zümer, 39/8.

²⁹⁰ et-Tâhâ, 20/98.

²⁹¹ et-Tâhâ, 20/114.

²⁹² et-Fatır, 35/28.

²⁹³ Buhârî, İlim, 13. Komisyon, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 2, 78. “Muâviye Radiyallahu anh (hutbede iken) şöyle demiştir: Resullallah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki : Allah Teâla her kimin hayrını murat ederse ona din hususunda büyük bir anlayış verir...”

²⁹⁴ Buhârî, İlim, 15. Komisyon, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (İstanbul 2019), Cilt 2, 80. “Abdullah b. Mes’ud radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “İki (haslet sahibin)den başkasına haset olmaz. Bunlar da Allah tarafından kendisine mal ihsan olunup da hak (yolun)da onu ihlâke taslît edilen kimse ile kendisine hikmet ihsan olunup onunla hükmeden ve onu tâlim eden kimsedir.”

²⁹⁵ Müslim, Vasiyyet, 14. Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, (PDF:İrfan Yayınevi, 1988) Cilt 5, 183.”Ebu Hureyre (R.A.) den, Resulallah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “İnsan ölünce kendisinden bütün amelleri kesilir. Ancak şu üç şeyden amel kesilmeyip (lehine sevâb) devam eder: Devam eden sadakadan, faydalanılan bir ilimden, kendisine dua eden iyi bir evlattan.”

²⁹⁶ Süleyman Uludağ, *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 149.

esir alınan müşriklerden fidye veremeyecek durumda olanlar, on Müslümana okuma yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmışlardır. Cehaleti gidermek için Müslümanlar savaş halinde oldukları müşriklerin öğretmenliğini kabul etmişlerdir.

İlim ve fennin aklı geliştirmesi sebebiyle ve İslam bir yaşama dini olduğu için İslamî bilgilerin öğrenilmesi bütün Müslümanlara farz kılınmıştır. İlimler aklî ve dinî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dinî ilimlerden yapılması zorunlu olan farzları ve işlenmesi haram olan fiilleri bilmek herkesin üzerine farzdır. Dinî ve aklî ilimlerde uzmanlaşmak ize farz-ı kifâye sayılmıştır.²⁹⁷

Ebû Nasr Serrâc Tûsî (ö. 378/988) dinî ilimleri üçe ayırmıştır: Kur'ân ilmi, sünnet ilmi, iman hakikatleri ilmi. Bu üç ilim Kur'an ayetlerinden, Hz. Peygamberin sünnetinden ve veli kulların kalplerine düşen hikmetlerden oluşmaktadır.²⁹⁸

Muhammed b. Fazl el-Belhî (ö.319/931) ilmi farklı bir sınıflama ile üçe ayırmıştır:

- Allah ile olan ve Allah'ın verdiği ilim: Allah'ın veli kullarına bizzat kendisini tanıtmaları ile oluşan ilimdir.
- Allah'tan olan ve gelen ilim: Bu şariat ilmidir. Allah'ın insanlara emir ve teklifidir.
- Allah'la beraber olan ilim: Hakk'a giden yolda mevcut makamlar ve velilerin derecesinin açıklanması ile olan ilimdir.²⁹⁹

Son dönem mutasavvıflardan Muhammed İhsan Oğuz (ö. 1412/1991) ilmi sahilless bir derya olarak nitelendirmiştir. Ona göre ilim sıfatı ilâhî sıfatların en büyüğü olup diğer sıfatlarla da ilişkilidir. Oğuz'a göre insanın kemâle ulaşmasında ilim temel esastır. İnsanın üstünlüğü ilim ile, ilim amel ile, amel ihlâs ile ölçülür ve bu üçünün birlikteliği Allah'a yakınlığı doğurur. Bu yakınlık için ilk şart ilimdir.³⁰⁰

²⁹⁷ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 151.

²⁹⁸ H. Kamil Yılmaz, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 8.

²⁹⁹ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları. 2020), 82-83.

³⁰⁰ Sevim Arslan, *Muhammed İhsan Oğuz ve Tasavvuf Felsefesi*, (Ankara: Kalem Neşriyat, 2021), 237.

İlim çok geniş bir bahis olduğundan burada sadece çok genel hatlarıyla yer verilebilmiştir. Buraya kadar yapılan kısa açıklamalardan sonra İmâm-ı Şa'rânî'nin *Tabakat'ül-Kübrâ* isimli eserindeki ilim konusunda yer alan açıklamalara değinelim.

İlim öncelikle onunla amel etmek için öğrenilir. Bu konuda çok sayıda âlim ve mutasavvıf görüş beyan etmiştir. Tabiînden Ebû İmrân İbrâhim b. Yezid Nehaî (ö. 96/714) bir ilim sahibi veya sıradan biri halkın teveccühünü kazanmak kasdıyla bir kelime dahi konuşsa bu kelimenin onu cehenneme götürebileceğini söylemiştir.³⁰¹ Tabiînden Mansur b. Mu'temir (ö.132/750) zamanında yaşamış olan bazı ilim adamları ilimleri ile amel etselerdi dünyanın kalplerine girmeyeceğini, ilmin hiçbir dalında kalben dünya sevgisine delalet eden bir bölüm olmadığını söylemiştir.³⁰²

Tabiînden Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-653?) cahillerin bilgileri ile övünüp yöneticiler katında makam elde etmek için yarışacağı bir zaman geleceğini, bu kişilerin ilimden yana alacakları nasibin kısıtlı olduğunu ifade etmiştir.

Süfyân es-Sevrî (ö.161/778) âlimlerde fesat olması halinde onları kimin ıslah edeceği sorusunu yöneltmiştir. Ona göre âlimlerin fesadı kalpten dünyaya bağlanmış olmalarıdır. Süfyân es-Sevrî onları tabibe benzeterek hastalığı kendine çekip perişan olan tabibin başkalarını nasıl iyileştireceğini sorgulamıştır.³⁰³ Eğer ilim tahsil etmek isteyen kişilerin sadece Allah'ın rızasını aradıklarını bilseydi, evlerine kadar gidip ilim öğretebileceğini ifade etmiştir. Ama meselenin özünün bu olmadığını, öğrendikleri ilimle halkı soyacaklarını, kendisinden işittikleri sözleri anlatıp böbürleneceklerini ve âlim diye geçineceklerini söylemiştir.³⁰⁴ Süfyân es-Sevrî âlimleri de üç kısma ayırmıştır: Birinci kısım Allah ve O'nun emirlerini bilir, yerine getirir ve Allah'tan korkar. İkinci kısım Allah'ı ve emirlerini bilir, ancak Allah'tan korktuğu halde emirlerini yerine getirmez. Üçüncü kısım Allah'ın emirlerini bilir, ancak Allah'ı idrak edemediğinden O'ndan korkmaz ve emirlerini yerine getirmez. Bu âlimin kıyamet günü ateşe atılacaklar arasında olduğunu beyan etmiştir.³⁰⁵

³⁰¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 79.

³⁰² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 83.

³⁰³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 89.

³⁰⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 89.

³⁰⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 93.

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) öğrettiği ilme karşılık dünyalık alan birinden ilim alınmaması gerektiğini söylemiştir.³⁰⁶ Tebeu't-tabîinden Abdullah b. Mübârek âlimde bulunması şart olan vasfın, kalbine dünya sevgisinin girmemesi olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁷

İlk zâhidlerden Ebû Yahyâ Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748.) iyi bir kulun ilim öğrenirken niyeti o ilimle amel etmek olursa ilminin artacağını söylemiştir. Eğer amacı daha başka ise kibrinin artacağını, kötülüğünün çoğalacağını ve halkı hakir görmeye başlayacağını ifade etmiştir.³⁰⁸ Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) bir kimsenin namazını kılacak kadar Kur'ân okumayı öğrendikten sonra kendisini ilme vermesini nasihat etmiştir. Çünkü kişi okuduğu Kur'ân'ın manasını ilimle anlayacaktır.³⁰⁹

Fudayl b. İyaz (ö. 187/803) ilim ehli insanların dünyalığa karşı gani gönüllü olmaları halinde, zalimlerin onların önlerinde yumuşayacağını ve insanların onlara saygı gösterip emirlerini dinleyeceğini söylemiştir. Ama onların ilimlerini dünya zenginlerinin elindeki bir parça dünyalığa sahip olmak için vermeleri sebebiyle zelil olduklarını ve halka ihanet ettiklerini ifade etmiştir.³¹⁰

Zünnûn el-Mısrî (ö.245/859) kendilerinin gördüğü alimlerin ilmi arttıkça dünyaya karşı gani gönüllü olduklarını, ama sonradan gelenlerin ilimleri arttıkça dünyaya karşı sevgilerinin de arttığını, geçmiş alimlerin ilim elde etmek için para harcadığını, sonrakilerin ilimle para elde etmeye çalıştıklarını söylemiştir.³¹¹ Kendisine halkın sefilleri kimdir diye sorulduğunda Allah'ın zatına ulaştıran yolları bilmeyen ve kendisine bu yol öğretilmeyen kişiler olduğunu ifade ederek ilmin değerini ortaya koymuştur.³¹² İlim tahsil edip âlim olarak bilindikten sonra ilmiyle amel etmeyene ve boş arzuları peşinde koşana akıllı denmeyeceğini de beyan etmiştir.³¹³

³⁰⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 103.

³⁰⁷ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 109.

³⁰⁸ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 71.

³⁰⁹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 109.

³¹⁰ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 128.

³¹¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 129.

³¹² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 130.

³¹³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 131.

Bişr el-Hâfi (ö. 227/841) alimlerin üç vasfı olduğunu söylemiştir : Sözde doğruluk, helal yemek, dünya malına karşı zühd sahibi olmak. İlimleri ile dünyalık elde etme kavgasında olan alimleri de eleştirmiştir. Burada İmâm-ı Şa'rânî şu ölçüyü ortaya koymuştur: Eğer ilmi olmasaydı o dünyalık alime gelir miydi? Gelir diyorsa aldığı şeyin dünyalık sayılmayacağını, aksi durumda dinini dünya ile değiştirmiş olacağını belirtmiştir.³¹⁴

Bistam alimlerinden biri Bâyezîd-i Bistâmî 'ye (ö. 234/848) ilminin nereden geldiğini sormuştur. Bistâmî ilminin Allah'tan geldiğini, bunu da Hz. Peygamberin "Bir kimse bildiği ile amel ederse, Allah ona bilmediğini ihsan eyler" hadis-i şerifi ile anlaşılabileceğini söylemiştir.³¹⁵

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872) ilmiyle âmil olan âlimlerin Muhammed ümmetine analarından ve babalarından daha şefkatli olduğunu söylemiştir. Bunun nedeni sorulduğunda ise anne ve babanın kişiyi sadece dünya ateşinden koruyabildiğini, âlimlerin ise insanı ahiret ateşinden kurtardığını anlatmıştır.³¹⁶

Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) ilmin, tam karşılığı olan değerini almadan verilmemesini nasihat etmiştir. Onun karşılığı nedir diye soranlara ilmi iyi taşıyan ve zayi etmeyene verilmesi gerektiğini söylemiştir.³¹⁷

Ebû Yakub Yusuf b. Hüseyin er-Razî (ö.334/941) ilmin de dünya malının da azabileceğini, ilmin azgınlığını önlemek isteyen kişinin kendini ibadete vermesi gerektiğini, dünya malının azgınlığını önlemek isteyen kişinin zahid olmasını tavsiye etmiştir. İlim elde etmek isteyenlere edepli olmayı, iyi amel sahibi olmak için de edepli bir şekilde ilim sahibi olmaya bakmalarını önermiştir.³¹⁸

³¹⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 132.

³¹⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 141.

³¹⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 148-149.

³¹⁷ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 157.

³¹⁸ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 165.

İbrâhim el-Havvâs (ö. 291/904) ilmin, ilmin gereğini yapmakla ve sünnete uymakla elde edileceğini söylemiştir.³¹⁹ Ebû Bekir Kettânî (ö.322/933) Allah için elde edilen ilmin ibadetlerin en mükemmeli olduğunu ifade etmiştir.³²⁰

Ca'fer el-Huldî (ö. 348/959) Allah'ı ve onun ahkâmını öğrenmekten daha faziletli bir ilim tanımadığını söylemiştir. "İlim talebi amel yerine geçer mi?" sorusuna amellerin en üstününün ilim talebi olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Allah ilimle bilinir, Allah'a ilimle itaat edilir, Allah'tan ilimle haya edilir, tüm ameller ilimle makbul olur demiştir.³²¹

İbrâhim b. Abdülazîz Desûkî (ö. 676/1277) tasavvuf yolundaki müridin yetecek kadar ilim öğrenmesini, bunun da farzını ve sünnetini edaya yetecek kadar olmasını, fesahat ve belâğat ile uğraşmamasını, çünkü bunların kendisini asıl arzu ettiği yoldan alıkoyacağını söylemiştir. Eğer fesahat ve belâğat arıyorsa geçmiş zatların eserlerini okuyup amel etmesini öğütlemiştir.³²² İlmin kulluğun hakiki manasını anlamak ve Allah'a tam kulluk etmek olduğunu, bu iki işi tam yapanın hem şeriatı hem hakikati bulacağını, ilmin amelin çocuğu olduğunu söylemiştir.³²³ İrfan sahibinin marifet makamında kemâle ermesi durumunda Allah'ın ona vasıtasız ilim ihsan edeceğini de belirtmiştir.³²⁴

Davud'ül Kebir (ö.?) ilmi zâhir ve batın olarak ikiye ayırmıştır. Zâhirî âlimin ilmi arttıkça daha çok meydana çıkacağını, batınî âlimin ilmi arttıkça mana alemlerine doğru yükseleceğini ve kendisinin ve ilminin gizli olacağını, bu ilmin sonsuz olduğunu söylemiştir. Ona göre zâhirî âlimin ilmi dış dünyaya bağlıdır, bu âlem sona erince o ilim de sona erer. Zâhirî ilim bir meşakkatin sonucudur, batınî ilimde böyle bir şey yoktur. Zâhirî alime bu meşakkatin sonucunda ecir ve sevap kalır demiştir.³²⁵

³¹⁹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 176.

³²⁰ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 199.

³²¹ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 214.

³²² Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 295-296.

³²³ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 298-299.

³²⁴ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 299.

³²⁵ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 1, 231.

Ebü'l-Hasen Şâzelî (ö.656/1258) dört şey insanda olduğu sürece ilmin faydasının olmayacağını söylemiştir. Bunlar: Dünya sevgisi, âhireti unutmak, fakir düşmekten korkmak, insanlardan korkmaktır.³²⁶

Buraya kadar anlatılanlardan kısaca şu sonuçları çıkarabiliriz;

- İlim öncelikle Allah rızası için ve onunla amel etmek için öğrenilir.
- İlim sahibi ilmi ile halkın teveccühünü kazanmak ve dünyalık elde etme gayretinde olmamalıdır.
- Âlimler ümmete anne-babalarından daha şefkatlidir.
- İlim, onu iyi taşıyacak ve zayi etmeyecek olanlara verilmelidir.
- İlim elde etmek isteyenler öncelikle edepli olmalıdır. İlimin gereği yapılmalı ve sünnete uyulmalıdır.
- İlimin de azgınlığı olabilir.Buna engel olmak için kişinin kendisini ibadete vermesi gerekir.
- En faziletli ilim Allah'ı ve onun ahkâmını öğrenmektir.
- Amellerin en üstünü ilim talebidir.
- İnsanda dünya sevgisi, âhireti unutmak, fakirlik korkusu ve insanlardan korkmak varsa ilmin faydası olmaz.

Dinde ilmin gerekliliği hiç kimse tarafından inkâr edilemez bir gerçektir. Günümüzde toplumumuzda mevcut olan duruma bakıldığında ise daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi iman zayıflığı, ibadetlerde gevşeklik, bir Müslümanın üzerine farz olan yükümlülüklerin bile tam bilinmeyişi gibi hususlar göz önüne alındığında toplumca dinî ilimler konusunda oldukça geriye düştüğümüz değerlendirilebilir.

Dinî ilimler dünyada nasıl yaşanması gerektiğine ve âhîret hayatına yönelik pek çok bilgiyi içermektedir. Günümüzde dinî ilimler bir yana bırakılarak pozitif bilimlerde eğitim almak ve ilerlemek konusunda bir eğilim oluşmuştur. Son dönemlerde modernleşme akımı neticesinde dine yönelik eleştiri ve itirazların başında

³²⁶ Şa'rânî, *Tabakât*, Cilt 2, 20.

bilimcilik ve akılcılığın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.³²⁷ Halbuki İslam'da bilimle din arasında bir çatışmanın olduğunu düşünmek mümkün değildir. Allah'ın isimlerinden birisi "Alîm" ismidir. Her şeyi bilen Allah'ın indirdiği dinin bilimsel gerçeklikle çatışacağını düşünmek mümkün değildir. Kur'ân'da insanı düşünmeye ve akletmeye yönlendiren çok sayıda ayet bulunmaktadır. İslamda dinde ruhsat sahibi âlimlerin içtihadı geçerli olmaktadır. İslam aynı zamanda bilim ve akıl dini olduğu için dini ilimler ve müspet bilimlerde çok önemli gelişmelere sebep olmuştur.³²⁸ Aslında dinler ne bilimi ne de teknolojiyi inkâr etmemektedir. Bilim ve teknolojinin "iyi" veya "kötü" değerlerini içermediği, insanlığın faydasına olarak yerinde kullanıldığında insanlığa hizmet edeceği bilinmektedir. Ancak tersine bir durumda insanlığın ve tabiatın mahvına sebep olacağını, insanın makinalara köle haline gelebileceğini öngörerek, dinler bilim ve teknoloji ile ilişkilerini yeniden düzenlemeye çalışmaktadır.³²⁹

Toplumumuzda sadece pozitif bilimlerle ilgili olarak değil, bunların yanı sıra İslâmî ilimlerde de eğitim görülmesi, sadece çocukların değil yetişkinlerin de ilim konusundaki eksiklerini tamamlamak için çaba sarf etmeleri zorunlu görülmektedir. Pozitif bilimlere yönelik eğitimle kişiler meslek sahibi olurken, İslâmî ilimlerle Allah'a nasıl iyi bir kul ve bu dünyada nasıl iyi bir insan olunacağı, diğer insanlarla olan ilişkilerin ne şekilde olması gerektiği öğrenilecek ve âhiret alemi için hazırlık yapılacaktır. İslâmî ilimlerin sağlıklı bir toplum yapısı oluşmasında çok önemli bir etken olduğu unutulmamalıdır.

³²⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 302.

³²⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, 449.

³²⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 451-452.

SONUÇ

İmam-ı Şa'rânî çok yönlü bir alim ve mutasavvıftır. Bu çalışmada incelemeye ve sonuçlar çıkarmaya çalıştığımız *Tabakatü'l-Kübrâ* isimli eseri herkes için pek çok ders içermekte, aynı zamanda modern çağın insanına sade bir hayatın, ihlâsla inanmış ve adanmış kulluğun muhteşemliğini tattırmakta, bilinmeyen veya bilinip de unutilan güzellikleri hatırlatmaktadır.

Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Maide Suresi'nin 3. âyetinde “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için İslâmiyet'i beğendim.” buyurmuştur. Mutasavvıflar Allah'a tam bir kulluk ve aşkla bağlanmışlar, toplumlara İslâmiyetin en güzel nasıl yaşanabileceğini göstermişlerdir. İmâm-ı Şa'rânî'nin eserinde bu anlamda çok önemli örnekler yer almaktadır.

Tezimizde incelediğimiz kavramlardan iman, bir Müslümanın ömrü boyunca baş meselesi olmak durumundadır. Herkes imanını korumak ve sağlamlaştırmakla yükümlüdür. İmanlarını aşka dönüştüren mutasavvıflar, iman konusunda zaten herhangi bir zayıflık sergilememişlerdir. Yoğun ibâdetlerle, zikir ve dua ile kalbin günahlardan arındırılması ve ilahi nurlara açılması tasavvufun ana konusudur. Bu arada dünya meşguliyetlerini sadece ihtiyaç düzeyine indirerek olabildiğince ahirete yönelik çalışmak için zühd hayatı yaşayan mutasavvıflar, helalleri haram etmemişler, ancak dünyayı ahiret için bir tarla olarak görmüşlerdir. Tasavvufun diğer bir önemli kavramı ahlâktır. Bu konuda da tevazuları, affedicilikleri, hoş görüleri, her tür kötü davranıştan uzak durmaları, cömertlikleri, edepi ve amellerindeki ihlasları ile mutasavvıflar topluma örnek şahsiyetler olmuşlardır. Tezde bu kavramlara ait eserde yer alan önemli uygulama ve görüşlere yer verilerek, genel esaslar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada esas olarak *Tabakatü'l-Kübrâ*'da yer alan örneklerden yola çıkılarak bugünkü durum incelenmiş ve bundan sonra neler yapılabileceği sorusuna bir cevap aranmıştır. Günümüzdeki mevcut şartlarda nefes almaya dahi fırsat bulamayan insanoğlunun artık unutulmaya yüz tutmuş hayatî prensipleri tekrar ihyâ etmesi zorunlu gözükmektedir.

İnsanoğlunun dünya hayatını hem dünya hem de âhiret için faydalı hale getirebilmesi için, her konuda aslî kaynaklara yani Kur'ân-ı Kerîm ve sünnete başvurması, Allah'a hakiki kul olmayı başarabilmiş zâtlardan örnek alması ve dünyanın faniliğini ve insanın dünyaya gönderiliş amacını hiç unutmadan yoluna devam etmesi, kulluk borçlarını hakkıyla ödemesi ve asıl hedef olarak da imanını aşka dönüştürmeyi belirlemesinin iki dünya saadeti için de gerekli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Addas**, Claude, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*. çev. Atilla Ataman. Sufi Kitap, 2. Basım, 2020.
- Akşit**, Bahattin vd. *Türkiye'de Dindarlık Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Aktı**, Ümit. *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din*. İzmir; Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Altıntaş**, Ramazan. "Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri". *dergipark* Erişim 18.03.2024.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223831>
- Arslan**, Sevim. *Muhammed İhsan Oğuz ve Tasavvuf Felsefesi*. Ankara: Kalem Neşriyat, 1. Basım, 2021.
- Ateş**, Süleyman. İhlâs, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Şubat 2024.
- Avcı**, Aykut. *Fıkhî İhtilâflara Tasavvufî Bir Bakış Açısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Batur**, Behçet, "Sekülerleşme Türkiye'de". *Sosyal Araştırmalar*, Erişim 12.02.2024.
<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/secularization-in-turkey.pdf>
- Berger**, Peter L. "Dinî Kurumlar", *dergipark*. Erişim 12.02.2024.
http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D00036/1995_9/1995_9_CIFTCIA.pdf

Ceylan, İsa. “Kişilik Gelişimi Din İlişkisi”. Dergipark, Erişim 19.03.2024.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/913330>

Çağrıçı, Mustafa. “Ahlâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2024.

Demirci, Mehmet. *Hadislerle Tasavvuf Kültürü*. İstanbul: Vefa Yayınları, 1. Basım, 2009.

Demirli, Ekrem. *İbnü 'l-Arabi Metafizigi*. İstanbul:Sufi Kitap, 3. Basım, 2017.

Diyanet İşleri Başkanlığı, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.

El-İskenderî, İbn Atâullah. *Tasavvufî Hikmetler*. haz.;Selahattin Hacıoğlu. Kurtuba Kitap, 1. Basım, 2009.

Ertit, Volkan. “Sekülerleşme Teorisi”. dergipark , Erişim 17.03.2024.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/993158>

Frager, Robert, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev:İbrahim Kapaklıkaya, Sufi Kitap, 5. Basım, 2021.

Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. PDF: İnsan Yayınları, 11. Basım, 2012.

Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. PDF: Kahraman Yayınları, 2012.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. PDF: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 1998.

Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu 'l-Mahcub*, haz.Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 7. Basım, 2020.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. Çev. Vecdi Akyüz

PDF:Beyan Yayınları, 1994.

https://ia802802.us.archive.org/11/items/muvatta1_201912/MUVATTA-4.pdf

Kaplan, Hayri. “Şa'rânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Aralık 2023.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sarani>

Kâşânî, İzzeddîn Mahmûd b. Ali Natanzi. *Tasavvufun Ana Esasları*. Çev. Hakkı Uygur. İstanbul, 2012.

Kılıç, Mahmut Erol. *Tasavvuf Düşüncesi*. İstanbul: Sufi Kitap, 4. Basım, 2021.

Kur'ân Yolu. Erişim 17 Ekim 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

Kuşeyrî, Abdulkerim. *Risaletü'l-Kuşeyri*. PDF: Dar'ül-Şab Yayınları, 1989.

<https://archive.org/details/risala-qushayriyya>

Kutluer, İlhan. “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Mart 2024.

Küçük, Osman Nuri. *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4.Basım, 2014.

Lisanü'l-Arab. Erişim 15.4.2023.

<https://archive.org/details/lisan.al.arab/lisan.al.arab.01/page/n5/mode/2up>

Merter, Mustafa, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2014.

_____, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. Kaknüs Yayınları, 20. Basım, 2022.

Namlı, Ali. *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, İFAV Yayınları, 2. Baskı, 2015.

Nicholson, Reynold A. *İslâm Sûfîleri*, çev. Mehmet Dağ vd. PDF: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1978.

https://drive.google.com/file/d/1ekx6hYgZqQ2mTtx9JlB7yEBpIIQ61uV_/view

Özafşar, Mehmet Emin (Ed.) vd. *Hadislerle İslam*. PDF: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/>

Özköse, Kadir (ed.), *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2020.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî*, çev. Veled Çelebi İzbudak. Konya:Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Sinanoğlu, Mustafa. “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* Erişim 17.10.2023.

Sinanoğlu, Mustafa. “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 18 Ocak 2023.

Sofuoğlu, Mehmet. *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*. PDF: İrfan Yayıncılık, 1988.

<https://archive.org/details/hadis-imam-muslim-1-514/Hadis-%C4%B0mam-M%C3%BCslim-1-514/>

Sühreverdî, Şihâbuddin. *Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilaver Selvi. PDF: Semerkand Yayınları, 7. Basım, 2010.

https://archive.org/details/gercektasavvuf_202001/page/n1/mode/2up

Şa’rânî, Abdülvehhâb. *Tabakâtü’l-Kübrâ*.

PDF: Mektebetü’s Sekafeti’d Diniyye Yayını, 2005.

https://archive.org/details/attabaqat_alkobra/attabaqat_alkobra_01/mode/2up

Evliyalar Ansiklopedisi, çev. Abdülkadir Akçiçek İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017.

_____. *Le’â’ifü’l-minen ve’l-ahlâk fî beyâni vücûbi’t-tehaddüs bi-ni’meti’llâhi ‘ale’l-ıtlâk*. (PDF : Daru’t-Takvâ Yayınları, Dımeşk 2004.

https://archive.org/details/20191129_20191129_1623/page/n1/mode/2up

Tekin, Mustafa. “Batı’da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri”,
Dergipark, Erişim 03.03.2024.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2445470>

Tenik, Ali. *Sûfî Kişilik ve Ahlak*. Ensar Yayınları, 1. Basım, 2020.

Tûsî, Ebû Nasr Serrâc Tûsî. *el-Lümâ*. Çev. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam
Yayınları, 2. Basım, 2019.

Uludağ, Süleyman. *İslamda Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: Türkiye Diyanet
Vakfı Yayınları, 12. Basım, 2018.

Yıldırım, Üsame. *Vehn Hadisi ve Dünyevileşme*. Aksaray: T.C. Aksaray Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Yılmaz, H. Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Ensar Yayınları,
29. Basım, 2019.